

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

SAYI:17

SAMSUN 2004

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

SAYI:17 SAMSUN 2004

Sahibi:

İlâhiyat Fakültesi Adına:
Prof. Dr. Osman ZÜMRÜT

Mesul Müdürü:

Yrd. Doç. Dr. İsrail BALCI

Yazı İşleri Müdürü:

Doç.Dr. Yavuz ÜNAL

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Osman ZÜMRÜT,
Doç. Dr. Mustafa KÖYLÜ, Doç. Dr. Mevlüt KAYA

Kapak Tasarımı Dizgi ve Mizanpaj

Arş. Gör. Hasan ATSIZ

Baskı & Cilt

Ceylan Ofset 431 14 44
Sayı: 17 Samsun 2004

ZAKİR KÂDİRÎ UGAN'IN HADİS SİSTEMATIĞİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİNİN TAHLİL VE TENKİDİ*

Doç. Dr. Osman GÜNER**

ÖZET

Yaşadığı dönemde tarih, tarih felsefesi ve antropoloji ilimleriyle meşgul olan Zakir Kadiri Ugan'ın bir tarihçi ve antropolog gözüyle hadise ve hadis sistematiğine bakışı, bu konudaki görüş ve eleştirileri, bunların hangi noktalarda hadisçilerin yaklaşımlarıyla çatıştığı gibi konular, bu makalenin ana temasını oluşturmaktadır. Bolşevik ihtilali sonrasında yaşadığı baskı ve zulümden kurtulma özlemiyle dolu yoğun bir duygu ikliminin tesiri altında kalması ve daha da önemlisi tarih ve antropoloji ilimlerinin kendisine kazandırdığı nosyonun düşünce dünyasına hakimiyet kurması gibi etkenler, Ugan'ın hadis sistematiğine yönelik görüş ve eleştirilerinin tarihsel arka planını oluşturmaktadır. Bu bağlamda Ugan, her ne kadar hadis ya da rivayet ilminin en ciddi ve en bilimsel metotlarla Müslümanlar tarafından geliştirildiğine işaret etse de, hadisteki isnat tenkit sisteminin eksik ve yetersiz olduğunu, muhaddislerin isnatları yeterince tenkide tabi tutmadıklarını, hadisin metninden çok isnadına önem verdikleri için metin ve muhtevanın ikinci plana itildiğini ve bu durumun hadis ilmine gölge düşürdüğünü de vurgulamaktan çekinmemiştir. Ugan'ın hadis sistematiği hakkında öne sürdüğü bu görüşlerde nispeten doğruluk ve haklılık payı bulunmakla birlikte, kimi konulardaki yaklaşımlarının tartışmaya açık olduğu ve bu konularda daha farklı değerlendirmelerin yapılabileceği de ortadadır.

Anahtar Kelimeler: Zakir Kadiri Ugan, Hadis, İsnad, Metin Tenkidi

Giriş

İslamî disiplinler içerisinde hadis ilmine yönelik araştırma ve çalışmalar, diğer disiplinlere göre önemli bir yoğunluğa sahiptir. Günümüzde hadis ilmiyle uğraşan araştırmacıların ilk bakışta karşıla-

* Bu makalenin bir özeti, 19-20 Temmuz 2003'deki 'Gerede Hadisçiler Toplantısı - II'de bildiri metni olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Bşk., oguner@omu.edu.tr

tıkları şey de, tıpkı geçmişte olduğu gibi, hadis metodolojisi ve sistematik hadis koleksiyonları üzerinde yapılan yoğun tartışma ve eleştiriler olmaktadır. Bu durumu, hadis ilminin önemini gölgelediği şekilde değerlendirmek yerine, bu ilmin her kesimden insanın ilgi alanına girdiği, her ilim dalının ve mensuplarının hadis ilmine farklı açılardan baktıkları ve kendi zaviyelerinden değerlendirmeler yaptıkları şeklinde yorumlamak daha doğru bir yaklaşım olsa gerektir. Zira Kuran ve hadis ilimleri, diğer İslamî disiplinlerle uğraşan alimlerin de öncelikli ilgi alanları arasında yer almış ve tabiatıyla bir fıkıhçının, bir kalamcının, bir sūfinin veya bir tarihçinin hadis ilmine yönelik bakış açısı, sistem ve metodu, hadisçinin yaklaşım tarzından farklı olmuştur.

Bu makalede, hadis ilminin dışında farklı ilim dallarıyla ve özellikle de tarih, tarih felsefesi ve antropoloji ilimleriyle meşgul olmuş ve bu alanda çok sayıda araştırmalar yapmış olan Zakir Kadiri Ugan'ın bir tarihçi ve antropolog gözüyle hadise ve hadis sistematığıne nasıl baktığını, ne tür görüş ve eleştirilerinin bulunduğunu, bunları ifade ederken hangi çevre ve şartların, hangi duygu ikliminin ve hangi disiplinlerin tesiri altında kaldığını ve ayrıca görüşlerinin hangi noktalarda hadisçilerin yaklaşımlarıyla çatıştığını tespit ve değerlendirmeye çalışacağız.

Ugan'ın Özgeçmişi ve İlmî Çalışmaları

Zakir Kadiri Ugan, aslen Türkistanlıdır; 1878 yılında Samarra şehrinin Berende nahiyesine bağlı Orta Kandal köyünde doğmuştur. İlk öğrenimini köyünde tamamladıktan sonra, ilmî tahsiline Simbir şehrindeki Veli Hazret ve Şakir Ahund medreselerinde devam etmiş; 16 yaşında iken Buharâ'daki amcasının yanına gitmiş ve orada 5 yıl İslam Felsefesi ve Hikmet öğretimi almıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek 'Yakub Mustafa' adıyla Dârul-Fünûn İlahiyat Fakültesine kaydolmuştur. Ancak çok geçmeden yönetim karşıtı fikirlere sahip olduğu gerekçesiyle takip edilmiş ve zorunlu olarak Hicaz'a göç etmiştir. Hicaz'da kaldığı iki yıl boyunca, Şeyh İshak el-Hindî'den tefsir ve hadis, Edibü'l-Hicaz Mehmet Ali Efendi'den de Arap Edebiyatı dersleri almıştır. Daha sonra Mısır'a geçerek Ezher Üniversitesi'ne kaydolmuş ve burada kaldığı sürece 'el-Livâ' gazetesiyle 'el-Âlemü'l-İslâmî' mecmuasında Müslüman Türkler hakkında yazılar yazmıştır.

Ugan, ihtilal öncesi dönemde Rusya'daki Müslüman liderlerden Ridâeddin Fahreddin tarafından, Oranburg'da açılan Hüseyiniye Medresesine muallim olarak çağrılır. Burada iki yıl hocalık yaptıktan sonra, yine davet üzerine Ufa'da yeni kurulan Medrese-i Âliye'ye geçer. Bu esnada bacanağı Viz Nevruz ile birlikte 'Turmuş' adlı bir gazete çıkarırlar. Güney İdil-Ural Cumhuriyeti'nin kurulması üzerine millî idare üyesi olarak seçilir. Ancak Bolşevik ihtilali sonrasında,

Uzakdoğu'ya kaçmak zorunda kalır.

Zakir Kâdirî, 1922 yılında, henüz yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne sığınarak Türk vatandaşlığına geçer. Bir müddet Tarsus'ta öğretmenlik yaptıktan sonra, dönemin Maarif Vekili (Millî Eğitim Bakanı) Hamdullah Suphi (Tanrıöver) tarafından Ankara'ya çağrılarak Türk Tarih (Te'lif ve Tercüme) Heyeti'ne üye olarak atanır. Bu kurumun dağılmasından sonra bir müddet tercümanlık yapar ve daha sonra Süleymaniye Kütüphanesi'nde tasnif memuru olarak çalışır. 1935'de öğretmenlik görevine tekrar müracaat etmesine rağmen bir türlü tayin edilmez. 1937-39 yılları arasında, Finlandiya Türklerinin daveti üzerine buraya giderek din hizmetleri görevini üstlenir. II. Dünya Savaşı'ndan önce tekrar Türkiye'ye dönerek ilmi çalışmalarına ve tercümanlık görevlerine devam eder. Ugan, 22 Ekim 1954 Cuma günü Ankara Yeni Mahalle'deki evinde vefat eder.

Zakir Kâdirî Ugan, yaşamı boyunca Türk ve İslam kültür tarihiyle yakından ilgilenmiştir. O, Uzakdoğu/Türkistan'da ve Türkiye'de bulunduğu yıllarda telif ve tercüme olmak üzere bir çok eser yazmıştır. Bunlar arasında, ünlü tarihçi, sosyolog ve siyaset bilimci İbn Haldun'un Mukaddime'si ile büyük İslam tarihçisi ve Kuran müfessiri Taberî'nin Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk adlı önemli İslam klasiklerini Türk okuyucusunun hizmetine sunmuş ve ayrıca Türk Yurdu mecmuasında Türk dili, dini, kültürü ve tarihine ilişkin çok sayıda makalesi yayımlanmıştır.¹

Rivayetin Evrensel Boyutu

Zakir Kâdirî, hadisçi kimliğiyle tanınmamış olmakla birlikte, Daru'l-Funûn İlahiyat Fakültesi mecmuasında "Dinî ve Gayri Dinî Rivayetler" adıyla yayımladığı bir makalesinde,² rivayet ve hadis ilimlerine ilişkin tespit ve tenkitlerinden oluşan tetkike değer önemli görüşleri sürmüştür.

¹ Ugan'ın Türk Yurdu'nda Türk tarihiyle ilgili yazdığı yazılar arasında, "Türklerin Kavmi ve Kabilevi Terkihi Meselesi", "Tuna Bulgarları'nın Kronolojisi-Türk Kabileleri- (Mikko'dan tercüme)"; etnografya (kavmiyat) konusunda ise, "Çuvaşların Etnografyası-Etnografya, Filoloji ve Kismen Antropoloji Nokta-i Nazarından Çuvaşlar Hakkında Bir Tahlil-", "Doğumla Alakadar Bazı Adet ve Hurafeler", "Etnografyanın İnkişafı Tarihi", "Etnografya ile Alakadar İlimlerden Mukayese-i Edyân İlimi" adlı makaleleri bunlardan yalnızca bir kaçıdır. Yazarın biyografisi ve eserleri hakkında daha fazla bilgi için bk. H. Zübeyr Koşay, **Türk Yurdu**, Ekim 1954, s.428-30; Hüseyin Tuncer, **Türk Yurdu Üzerine Bir İnceleme**, Ankara 1990, 133-7, 491-2; Hamit Er, **İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları**, İstanbul, 1993, 189-90.

² **Daru'l-Funûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası**, S: 4, İstanbul, 1926, s.132-209. Ugan'ın bu makalesi, tarafımızdan sadeleştirilerek günümüz Türkçe'sine çevrilmiş; açıklamalı ve tenkitli notlar ilave edilerek "**Dinî ve Gayr-i Dinî Rivâyetler, Rivâyet İliminin Tarihi**" adıyla kitap halinde basılmıştır. (Daru's-Sünne Yay., Samsun, 2000).

Ugan, bu makalesinde önce "gayr-i dinî rivayetler" diye müstakil bir bölüm açmış ve burada rivayetin evrensel boyutu üzerinde durmuştur. Ona göre rivayet, geçmişte çok önemli bir tarihsel misyon üstlenmiştir. Zira dünya edebiyatının önemli yapıtları arasında yer alan, çoğu şiir ve hikayelerden oluşan Hintlilerin, Yunanlıların, Romalıların, İranlıların ve Türklerin en eski dinî, millî ve edebî metinleri, ancak rivayet yoluyla günümüze kadar ulaşabilmiştir.³ Türklerin İslamiyet'ten önceki yaşantıları, kültür ve tarihleri hakkında rivayet yoluyla aktarılan bilgilerin kültürel açıdan önemli bir yeri vardır. Eski Türk kültürüne ait Oğuz nâme ve Uygur nâme gibi yapıtlar da raviler kanalıyla oluşturulmuş eserlerdir.⁴

Ugan, rivayet yollu bilgi aktarımının Arap kültüründe de çok eskiden beri mevcut olduğunu, rivayet olgusunun önemini kavrama konusunda onların diğer milletlerden daha ayrıcalıklı bir yere sahip olduklarını belirtir. Ona göre bunun nedenleri arasında, Arap toplumunun göçebe bir hayat sürmesi, edebiyatı sevmesi ve maneviyata düşkün olması gibi bir takım sebepler bulunmakla birlikte, esasen "Arapların rivayeti bir hayat tarzı olarak benimsenmiş olmaları" bu konuda en önemli faktör olarak görülmektedir. Zira onların rivayet ettikleri şiir, hikaye, kıssa, menkıbe ve mitolojiler, genellikle kendi kabilelerinin konumunu yükseltme ve yüceltme, kabilelerini savunma ve kahramanlarına övgüler düzme, kabile üyelerinin atlarını, kılıçlarını, avlanma maharetlerini sayıp dökme; diğer kabile ve ulusların eksikliklerini ve zafiyetlerini deşifre etme gibi konularda yoğunlaşmaktadır. Toplumun gurur ve şerefine ayakta tutan ve dolayısıyla son derece hayati bir görevi üstlenen bu kültür adamlarına, onursal yönü çok büyük olan "kabile şairliği" payesi verilmiştir. Bunların inşaat ettiği şiirler de, topluma ve sonraki kuşaklara hafızası güçlü raviler kanalıyla ulaşmıştır.⁵

Ona göre, hafıza rivayet için önemli unsurlardan biridir. İslamiyet'ten önceki ve sonraki dönemlerde ortaya çıkan rivayetlerin fazlalığı ve korunabilmesi, ancak efsanevi düzeyde güçlü hafızalar sayesinde mümkün olabilmiştir. Şu bir gerçektir ki, "yazının gelişmediği dönemlerde genellikle insanların hafıza melekeleri güçlenmiştir. Eski

³ Ugan, *Dinî ve Gayr-i Dinî Rivâyetler*, s.135.

⁴ Ugan, *a.e.*, s.137.

⁵ Ugan, *a.e.*, s.140-1. İbn Reşik, Arapların şair yetiştirmekten duydukları mutluluğu şöyle nakleder: "Araplardan bir şair yetişse diğer kabileler gelip onu tebrik ederlerdi. O kabile, şairin anısına bir ziyafet tertip eder, bu ziyafette kadınlar toplanır, çalgılar çalınır, eğlenilir ve insanlar birbirlerini tebrik ederlerdi. Çünkü bu şair, onların namuslarını korur, erdemlerini yüceltir, ünlerine ün katardı. Esasen Araplar, ya bir erkek çocuğun doğmasından veya bir atın yavrulamasından ya da içlerinden bir şair çıkmasından dolayı büyük bir sevinç yaşarlardı." Bkz. İbn Reşik el-Kayravâni, *el-Umde fi Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdih*, 1/65

devirlerde insanların hafızaları, dinî ve tarihî eserlerin, ahlakî ve edebî kitapların ve mecmuaların fonksiyonunu icra etmiştir. Yaşadığımız çağda bilgiye ancak bir takım kitapları okumak suretiyle ulaşmaktayız. Oysa eskiden insanlar, ravilerin rivayetlerini dinlemek suretiyle bilgi sahibi olurlardı. Tarih bize, o devirlerde başka milletler içerisinde de hafızaları güçlü kimselerin yetiştiğini bildirmektedir...Araplar arasında da, günümüzde bir efsane gibi görülebilecek düzeyde fevkalade güçlü hafızaya sahip kimseler vardı. Sözelimi sahabeden Abdullah b.Abbas ve tâbîinden meşhur Şa'bi, güçlü hafızasıyla tanınmış şahsiyetlerdendi."⁶

Ugan'a göre, her ne kadar ravi ve rivayet olgusunun Arap dili, şiiri ve en eski kültürel kaynakların korunmasındaki rolü büyük olsa da⁷, bu tür rivayetler arasında da, tıpkı hadislerde olduğu gibi zayıf ve uydurma olanların bulunduğunu göz ardı etmemek gerekir. Onun ifadesiyle "Hadis ilmi telif edildiğinde mevzu hadisler nasıl artmışsa, lügat ve lisan ilimleri telif edildiğinde de aynı durum söz konusu olmuştur. İslamiyet'ten önceki döneme ait şiirler, cahiliye haberleri ve kahinlere nispet edilen şiirler uydurulmak suretiyle eserler yazılmıştır. Bu uydurmacılığın önüne geçmek için, hadis ilminde olduğu gibi bu ilimlerde de rivayetlerin senetleri ve bu senetlerin güvenilir olup olmadıkları incelenmiş ve isnadı zayıf olan rivayetler reddedilmiştir."⁸

Ugan'ın eski Arap şiirleri ve rivayetine ilişkin üzerinde durduğu bir başka konu da, bunların tamamının günümüze kadar ulaşmaması olmasıdır. Ona göre, XIII. asırda yaşanan Moğol istilası bu eserlerin kaybolmasının en önemli nedenidir. Bu istila, çok sayıda kütüphane ve özel mekanların yakılıp yıkılmasıyla birlikte, pek çok şiir kitabının yok olmasına neden olmuştur. Ancak ona göre, Moğollardan önce de

⁶ Ugan, a.e., s.147-8.

⁷ Ugan, a.e., s.143.

⁸ Ugan, a.e., s.149. Kaynaklarda, eski Arap edebiyatına dair nakledilen şiirlerin mevsuk olup olmadığına ilişkin çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Nitekim Arap edebiyatında ekol olmuş Kufe ve Basra okullarının, şiirlerin tedvininde izledikleri yöntemler dikkatle incelenmiş ve bunlardan Basra ekolünün, rivayet edilen şiirlerin kabulünde daha ihtiyatlı ve sıkı davrandığı, Kufe ekolünün ise daha müsahakar olduğu belirtilmiştir. Ebu't-Tayyib el-Lüğavî bu konuda şöyle der: "Kufe'de derlenen şiirler, Basra'da derlenenlerden daha fazladır. Ancak (Kufe kaynaklı) şiirlerin çoğu, kendisine nispet edilen kimselere ait olmayan uydurma rivayetlerden oluşmaktadır" (bk. *Merâtibu'n-Nahviyyin*, s.74) Daha sonraları bu ekol mensuplarının birbirlerini şiir uydurmacılığı ve yalan isnatla suçladıkları görülür. Eski Arap şiirlerinin güvenilirliği konusunu ilk ele alan müellif İbn Sellâm el-Cumahî'dir (v.132/749). İbn Sellâm, uydurmacı râvileri iki gruba ayırarak onlar hakkında şöyle der: "1. Güzel şiir nazmeden ve bu şiirlerini tanınmış cahiliye şairlerine isnat eden raviler; 2. ise kendileri şiir uydurmayan, fakat uydurma şiirleri alarak önemli olaylar ve kıssalar içerisinde rivayet eden ahabâr, kıssa ve siyer râvileridir." (bk. *Tabakâtu Fuhûli's-Şuarâ*, I/174)

rivayet yoluyla elde edilen bu eserlerden bir kısmı skolastik zihniyetin tesiri ile zayı olmuştur. Bu zihniyetin etkisiyle, Cahiliye dönemine ait eserlerin korunmasına önem verilmemiştir.⁹

Hadis İlmine Dair Görüş ve Eleştirileri

Zakir Kadiri Ugan, söz konusu makalenin "Dinî Rivayetler" başlıklı bölümünde ise, önce Tevrat, İncil ve Kuran gibi kutsal kitaplarıdaki rivayet olgusu üzerinde durmuş; daha sonra da rivayet ve hadis sistematığı hakkındaki görüş ve eleştirilerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur.

Ugan'a göre, "ister semavi olsun isterse gayr-i semavi, genelde dinler çok kapsamlı bir şekilde rivayetten istifade etmişlerdir. Tevrat ve İncil de, şu anki haliyle tespit edilmiş olmasını rivayete borçludur. Peygamberlerin şecereleri, vasıfları, şemal ve fiilleri, vücuda getirmiş oldukları inkılaplar vs. hepsi, rivayet sayesinde tespit edilmiştir. Peygamberlerin eylemleri ve fiilleri yorumlanırken de yine rivayetten yararlanılmıştır. Onların sözlerinin rivayet yoluyla tespit edilmiş olduğu da son derece aşıkardır."¹⁰ Ona göre, hem Eski Ahid'in hem de Yeni Ahid'in bir çok bölümünde,¹¹ Benî İsrail nebi ve resullerinin kendi şiirlerinin dışında, diğer Samî şairlerinin şiirlerinden de parçalar yer almaktadır. Tevrat'ın bu kısımlarındaki söz konusu şiir metinlerinin rivayet yoluyla korunmuş olduğu son derece açıktır. Dolayısıyla gerek Yeni ve Eski Ahid'in tarihî ve efsanevî kısımlarının, gerekse İsrail Oğulları içerisinde yetişmiş nebi ve resullerinin nesep ve şecereleriyle ilgili kısımların rivayete dayalı olduğunda hiç şüphe yoktur.¹² Hatta Tevrat nüshaları çeşitli zamanlarda yakılıp bir takım değişikliklere maruz kaldığı ve rivayet yoluyla tekrar yazıldığı için, hem Tevrat hem de İncil, esas itibariyle bu güne kadar ulaşabilmiş olmalarını rivayete borçludur.¹³

Diğer kutsal kitaplarda olduğu gibi Kuran'da da, bir çok tarihî olay, hikaye, kıssa ve geçmiş ümmetlerin yaşantılarına ilişkin ibret verici hadiseler, irşat gayesiyle nakledilmiştir. Ugan, bu anlatımlarda

⁹ Ugan bu görüşünü Grimski'nin Numuneli Arap Edebiyatı Tarihi (I/149) adlı eserine dayandırmıştır. Bk. **A.e.**, s.153. O ayrıca bu bölümde, eski Arap şiirlerinin kayıtlı olduğu Muallakât ve yazarları hakkında da, gerek İslam dünyasında ve gerekse Batı dünyasında Nöldeke, Arnold, Hartmann ve Brockelmann gibi araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalara atıfta bulunarak oldukça geniş ve ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bk. s.154-8.

¹⁰ Ugan, **a.e.**, s.159.

¹¹ Tevrat'ın Tekvin (ör.5/22-24), Çıkış (ör.32/17-18), Süleyman'ın Meselleri, Neşideler Neşidesi (ör.1/2-3,5,9), İşayâ ve Mezmurlar bölümleri bu türden örneklerle doludur. Ayrıca Yeni Ahit'teki nakillerin çoğu da rivayetlere dayanmaktadır. Bk. Ugan, **a.e.**, s.162.

¹² Ugan, **a.e.**, s.161.

¹³ Ugan, **a.e.**, s.162.

diğer ravilerden farklı olarak peygamberlerin, kutsal kitapları yüce Allah'tan aldıklarına dair kesin açıklamalar yaptıklarını belirtmiş ve bu nedenle Kuran'da geçmiş milletlerin yaşantılarına dair haberler nakledilirken 'rivayet' tabiri yerine 'kıssa' veya 'güzel kıssa' gibi deyimler kullanıldığına dikkat çekmiştir. Kuran'da bu terimlerin geçtiği ayetler incelendiğinde, kıssa kelimesinin, 'beyan etmek, eserine tabi olmak, bir şeyi olduğu gibi rivayet etmek ve haber vermek' gibi anlamlara geldiği görülmektedir.¹⁴

Ugan, kutsal kitaplarla ilgili bu tespitlerinden sonra sözü hadis alanına getirerek, rivayet ilminin en ciddi ve en bilimsel metotlarla Müslümanlar tarafından geliştirildiği kanaatini şu çarpıcı ifadelerle dile getirmiştir: "Rivayet ilmi, hiç bir dinde İslamiyet'teki kadar ilmi metotlara uygun bir şekilde gelişmemiştir. Müslümanlar iki-üç asır içerisinde rivayeti bir ilim haline getirmişler ve bu alanda mükemmel bir edebiyat ortaya koymuşlardır. Müslümanların bu alandaki hummalı çalışmaları, bu ilim dallarıyla uğraşan doğulu ve batılı alimleri büyük bir hayrete sevk etmiştir. Yalnızca bu konuda tedvin edilmiş yüzlerce ciltlik eser bulunmaktadır."¹⁵

Ugan'a göre, her ilim dalının rivayet olgusuna bakışı farklıdır. Nitekim tefsir, hadis, fıkıh ve akaid gibi İslamî ilimlerden her biri rivayet hakkında ayrı sistem ve metotlara sahiptir. Bu alanlarda yetişmiş alimlerin de bu konuda kendilerine has bakış açıları vardır. Sözgelimi fakih olan Ebû Hanife'nin rivayete bakışıyla, muhaddis olan Buhârî'nin bakışı arasında farklılıklar vardır. Bu durum, bu iki alimin farklı ilim dallarına mensubiyetleri dolayısıyla, ilmi gaye ve metotlarının farklılığından ileri gelmektedir. O ayrıca, rivayetü'l-hadis ilmi hakkında yapılacak araştırma ve incelemelerin her açıdan kapsamlı bir şekilde yapılması gerektiğine de işaret etmiştir.¹⁶

Ugan, hadisle ilgili görüşlerine önce kavramların tanımlarıyla başlar. Bu bağlamda 'hadis'in, 'Peygamber (a.s.)ın sözlerini, fiillerini, hallerini ve takrirlerini bildiren bir ilim dalı' olduğunu ifade ettikten sonra, 'sünnet'le ilgili tanımlara geçer. O, önce tarihsel arka plana işaret ederek, "Arapların İslamiyet'ten önce atalarından kalma bir takım örf ve adetlerinin bulunduğunu, her kabilenin buna göre hareket ettiğini ve bunun olağan adetlerden sayıldığını" belirttikten sonra şöyle devam eder: "Hz. Muhammed (a.s.) ortaya çıkıp da eski kabilesel millî Arap geleneği yerine, yeni esaslara dayalı İslamî yapı-

¹⁴ Ugan, a.e., s.167. Kuran'da kıssa kelimesi için bk. Kasas,28/10,25; Mûmin,40/78, Nahl,16/118; Nisâ,4/164; Mûminün,23/78; Enam,6/57,130; Ar-raf,7/35,101,176; Yusuf,12/3,5,114; Hud,11/100,120; Taha,20/99; Kehf,18/13,64; Al-i İmran,3/62.

¹⁵ Ugan, a.e., s.167.

¹⁶ Ugan, a.y.

lanmayı oluşturunca, eski Araplara ait hayat tarzı değiştirilerek bu geleneğin yerine "İslamî Sünnetler" ikame edilmiş ve neticede eskiye oranla Arap hayatına bir çok yenilikler kazandırılmıştır ki, işte İslamî sünnetler bunlardır." Lügatte, 'yol ve gidişat' manasına gelen 'sünnet'in, şer'i istilahta, iki manası vardır. Bunlardan biri, daha önce tarifini yaptığı hadis manasıdır; yani 'Peygamberin sözleri, fiilleri ve takrirleridir.' Buna göre hadis ve sünnet, eş anlamlıdır ve şer'i hükümlere kaynaklık eder. İkincisi ise, "Peygamberin izlemiş olduğu Muhammedî yol demektir ki, (bu anlamda sünnet) gerek Kuran ve gerekse hadislere dayalı bütün dinî hükümleri ihtiva etmektedir."¹⁷

Ugan, bu kavramsal tanımlamalardan sonra hadis ilminin temelinde iki kısma ayrıldığını, bunlardan ilkinin 'Rivayet İlimi' (İlmu Rivâyeti'l-Hadîs) ya da 'Hadis Usûlü' (İlmu Usûli'l-Hadîs) diye anıldığını ve bunun "ravilerin hallerinden, hadisleri zabt keyfiyetlerinden, adaletlerinden, güvenilirliklerinden, senetlerin Peygamber'e ulaşıp ulaşmadığından ve hadislerin Peygamber'e nispetinden bahseden bir ilim dalı" olduğunu; ikincisinin ise 'Dirâyetü'l-Hadîs' adıyla anıldığını ve bunun da "Peygamberin hadislerini, lafızlarından anlaşılan mana ve mefhuma, Arap dilinin kaidelerine ve şer'i kanunlara uygun olup olmaması açısından inceleyen bir ilim dalı" olduğunu ifade eder. Dolayısıyla ona göre, hadis ilmi temelinde Rivayet ve Dirayet olmak üzere iki ana bilim dalına ayrılmaktadır.¹⁸

Bu yazımızda, Zakir Kadiri Ugan'ın hadis ilmine dair görüş ve eleştirilerini, daha sistematik olması açısından, onun bu ikili taksimini dikkate alarak incelemeye çalışacağız.

1. Rivayetü'l-Hadîs'e Dair Görüş ve Eleştirileri

Ugan, önce muhaddislerin konuyla ilgili görüşlerine yer vermiş ve onlara göre rivayet ilminin en önemli unsurlarından birinin 'senet' ve 'isnat' olduğunu, isnadın da, Peygamber'e (a.s.) kadar ulaşan ravi isimlerinin cetvelinden ibaret olduğunu belirtmiştir. Hadis ilmi için isnat ve rivayetin önemi o kadar büyüktür ki, hadisler, raviler ve rivayetleri dikkate alınarak mütevatir, meşhur, aziz, garib vb. şekil-

¹⁷ Ugan, a.e., s.168-9.

¹⁸ Ugan, a.e., s.169. Ugan'ın, 'Rivâyetü'l-Hadîs' ilmiyle 'Usûlü'l-Hadîs' ilmini, bir ve aynı ilim dalı olarak görmesi, bidayetden beri hadis ilmiyle uğraşan alimlerin yaptıkları tasnife uygun düşmemektedir. Zira hadis ilimleri her ne kadar temelinde 'Rivâyet' ve 'Dirâyet' ilimleri diye ikiye ayrılrsa da, hadis ilimlerine ilişkin yapılan tanımlamalarda, 'Usûl' ilmi 'Rivâyet'le değil de, 'Dirâyet' ilmiyle aynı ilim dalı olarak görülmüştür. Buna göre, 'Rivâyet' ilmi, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerine ilişkin nakillerin zaptı, yazımı ve tasnifiyle uğraşırken; 'Dirâyet' ya da 'Usûl' ilmi ise, bu rivayetlerin gerçekliğine dair şartları, çeşitleri, hükümleri, râvilerin durumları ve niteliklerine dair teknik ve metodik konularla ilgilenmektedir. Bk.Celâleddin es-Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1985, I/21-22; Cemâleddin el-Kâsımî, **Kavâidut-Tahdîs**, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1987, s.77-78.

lerde çeşitli kısımlara ayrılmıştır. O ayrıca senetteki ravilerin niteliklerine göre hadislerin derecelerinin değiştiğini, Buhârî ve Müslim'in rivayetlerinin diğerlerinden üstün tutulduğunu, ravinin yalancı, fâsık, bidatçi vs. olması durumunda hadislerinin de 'mevzu, metruk, münker ve muallel' gibi isimlerle anıldığını, ravinin yaş durumuna göre de değerlendirildiğini, ayrıca belli esaslar çerçevesinde ravilerin nesep ve şecerelerin inceden inceye araştırıldığını ve bunlardan her biriyle alakalı müstakil ilim dalları oluşturularak çok sayıda eser telif edildiğini vurgulamıştır.¹⁹

Zakir Kadiri, muhaddislerin kapsamlı bir ilim dalı olarak geliştirdikleri ve fevkalade önem verdikleri bu sistematiği ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra, bu alandaki aksaklık ve eksikliklere işaretlerle kendi zaviyesinden bazı eleştiriler yöneltmiştir. Onun 'rivayet' açısından yönelttiği eleştirilerin odağında, "isnat tenkit sisteminin eksik ve yetersiz olduğu" kanaati yatmaktadır. Ona göre, dinî hükümlere kaynaklık eden hadislerin sahih veya zayıf olduğunu göstermek üzere bir vasıta olarak geliştirilen isnada, doğuşundan itibaren giderek artan bir değer ve ehemmiyet verildiği halde, metnin önemi gittikçe azalmış ve hatta ikinci plana düşürülmüştür. Bu metodun isnada dayandırılmış olması doğru, ancak yeterli değildir. Esasen her zaman sözü söyleyen insanların sözüne güvenilir olmaları, sözü karıştırmaları, yalandan uzak durmaları ve sözlerinin içeriğine bakılması gerektiği son derece açıktır. Ancak metnin içeriğine dayalı diğer kriterlerin de bu sisteme dahil edilmesi bir zorunluluktur.²⁰ Ugan'ın bu konudaki eleştirilerini birkaç noktada toplamak mümkündür:

a) Ugan, isnat merkezli bu tenkit sisteminin kendi içerisinde bazı eksikliklerinin bulunduğu kanaatindedir. Ona göre bu sistem, tekamülünü en erken hicrî III. asrın başlarında yani Buhârî'nin eserini telif ettiği dönemde tamamlamıştır. Her ne kadar İbn Abbas hayatta iken ravilere şüphe ile bakıldığı, – İbn Sîrin'in ifadesine göre – Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan fitne olaylarıyla birlikte isnadın sorulmaya başlandığı²¹ ifade edilse de, esasen "İslam'da ilk siyasi fırkaların ortaya çıkmasından sonra isnatların tenkidine ağırlık verildiği anlaşılmaktadır."²² O der ki, "İsnadın yayılmasını ve gelişimini gösteren en önemli vesikalar, rivayet yoluyla toplanmış olan hadis kitaplarıdır. Bu konuda telif edilmiş eserleri sırasıyla inceleyecek olursak, isnadın gelişim tarihini açıkça gözler önüne sermiş olu-

¹⁹ Ugan, a.e., s.170-2'den özetle.

²⁰ Ugan, a.e., s.196.

²¹ İbn Sîrin (v.110/726): "Fitne çıkıncaya kadar rivayetin senedini sormazlardı. Fitnenin zuhurundan sonra senetler sorulmaya başlandı. Raviler ehl-i sünnettense hadisleri kabul ediyor, ehl-i bidattan ise kabul edilmiyordu" diyor. Bk. **Müslim**, Mukaddime, 5.

²² Ugan, a.e., s.186.

ruz. İlk olarak bu konuda telif edilen Urve b. Zübeyr'in (v.94/713) eserine baktığımızda, bu eserde isnadın daha işlenmemiş bir halde olduğunu görürüz. Urve hadisleri ekseriyetle isnatsız olarak zikreder. Demek ki, halife Abdülmelik devrinde yani hicrî 70-80. yıllarda Peygamberin vefatından uzun bir zaman geçtiği halde hadislerin kimlerden rivayet edildiği ekseriyetle beyan olunmuyordu. Bu tarihten yarım asır gibi bir zaman geçtikten sonra telif edilmiş İmam Malik'in Muvatta'ında ise isnatların gelişmekte olduğu görülüyor. Sahih-i Buharî'de ise artık isnatların tekamül etmiş olduğu açıkça görülmektedir."²³

Dolayısıyla ona göre, "Peygamber devrinden, takriben iki asırlık bir zaman geçtikten sonra isnatları telif ve tertip etmek ve bu isnatlara göre hadisin sıhhatine hükmetmek, arzu edilmeyen bir çok olumsuz sonuçlar doğurmuştur."²⁴

b) Ugan'a göre, Müslim gibi kimi önemli şahsiyetlerin, isnat tenkidi yapmayı bidat ve mekruh görmeleri ve ravilerin yalnızca tedlis ve yalancılıkla tanınmamış olmalarını rivayetlerinin kabulü için yeterli saymaları, hadis ilminde önemli sarsıntılar meydana getirmiştir.²⁵

Müslim'e göre, çağdaşı olup da bir başkasından hadis rivayet etmeleri mümkün olan kimselerin, rivayet için birbirleriyle karşılaştıklarına dair delil olmasa bile, bunların kendi muasırlarından naklettikleri rivayetleri şerî bir delildir; "falandan bu hadisi işittim" türünden açıklamalara gerek yoktur. Bu hususta önceki ve sonraki alimler ittifak etmişlerdir.²⁶ Ayrıca Müslim der ki: "Selefimiz olan hadis imamlarının, isnatların sıhhat ve zafiyetini incelemiş oldukları bizce malum değildir. Mesela Eyyüb es-Sahtiyânî, İbn Avn, İbn Mâlik, Mâlik b. Enes, Şu'be b. Haccâc, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî ve bunlardan sonra yetişen diğer muhaddisler isnadın sıhhat ve zafiyetini tenkit etmeme konusunda birer örnek teşkil ederler. Kısaca ravi tedlis ile ma'ruf olmadığı sürece isnatları araştırmak muhaddislerin adetinden değildir..."²⁷ Sa-

²³ Ugan, a.e., s.188.

²⁴ Ugan, a.e., s.195. Ugan'ın bu konudaki kanaatlerinin tahlil ve tenkidi için bk. 'Değerlendirme', 1. Madde.

²⁵ Ugan, a.e., s.194. Müslim'in isnat tenkidi yapmayı bidat ve mekruh gördüğü yönündeki iddianın tahlili için bk. 'Değerlendirme', 2. Madde.

²⁶ Müslim, Mukaddime, 5.

²⁷ Bk. Ugan, a.e., s.90. Ugan'ın, Müslim'in Sahih'inden yaptığı bu tercüme orijinaliyle karşılaştırıldığında, önemli bazı ayrıntıların göz ardı edildiği görülmektedir. Kanaatimizce tercümenin doğrusu şöyle olmalıydı: "Haberlerle iştiğal eden ve isnatların sahibini ve zayıfını araştıran Eyyüb es-Sahtiyânî, İbn Avn, (orijinal metinde İbn Mâlik geçmemektedir) Mâlik b.Enes, Şu'be b.Haccâc, Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî gibi selef imamlarından ve bunlardan sonra gelen muhaddislerden hiçbirinin, - iddia edildiği gibi - (herhangi bir neden yokken) 'is-

hih-i Müslim sahibi bu fikrini desteklemek için bir çok misal vermek suretiyle bizzat görüşme ve işitme (mülakât) meselesinin söz konusu olmadığını beyan etmektedir.

c) Ugan'a göre, ahiret ve dinî ahkamla alakalı olmayan terğib ve terhîb (teşvik ve sakındırma) konulu hadislere müsamahayla bakılması ve hatta bu gibi konularda hadis uydurmanın bile caiz görülmesi, uydurma hadislerin ortaya çıkmasına geniş bir saha açmıştır.²⁸

Ona göre, risalet döneminden uzaklaştıkça İslamî yapılanma da önceki safiyetini kaybetmiş ve Müslümanlar arasında terğib ve terhîb amacıyla hadis uydurmacılığına girişenler olmuştur. Amaçlarının hayra teşvik ve kötülükten sakındırmak olduğunu ileri süren bazı gruplar, bu tür konularda hadis uydurmanın caiz olduğunu bile söylemişlerdir.²⁹ Nitekim Nuh b. Ebî Meryem Kuran'daki surelerin faziletleriyle alakalı "İkrime, İbn Abbas'dan rivayet etti" diyerek bir çok hadis uydurmuştur. Kendisine, "bu yaptığın nedir?" diye sorulduğunda: "İnsanların Kuran'dan uzaklaşıp Ebû Hanife'nin fıkhi ve İbn İshâk'ın Megâzî'siyle meşgul olduklarını görünce Allah rızası için uydurdum" demiştir.³⁰ Übeyy b. Ka'b'ın Kuran'ın surelerinden her biri hakkında 'icâd etmiş' olduğu uzun hadisler de bunun gibidir.³¹

natlardaki semâ durumunu' araştırdığına dair bir bilgimiz yoktur. Bu konuyla uğraşanlar, hadis râvilerinin rivayette buldukları kimselerle semalarının bulunup bulunmadığını, ancak râvinin hadiste tedlis yapmakla maruf ve meşhur olması durumunda araştırma konusu yapmışlardır. İşte ancak bu durumda, râviden tedlis illetini bertaraf edebilmek için, onun rivayetinde semânın bulunup bulunmadığını araştırmışlar ve böylelikle durumunu sorgulamışlardır..." Bk. **Müslim**, Mukaddime, 6.

²⁸ Ugan, a.e., s.195.

²⁹ İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s.59. Halkı iyi işlere teşvik ve kötülüklerden sakındırmak (terğib ve terhîb) amacıyla hadis uydurmacılığına cevaz veren tek fırka, bidatçı 'Kerrâmiye' fırkasıdır. Bk. Nevevî, **Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî**, I/56.

³⁰ İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s.59. Nuh b. Ebî Meryem'e atfedilen bu rivayetin tahlil ve tenkidi için bk. 'Değerlendirme', 4. Madde.

³¹ Ugan, " *البي ابن كعبك قرآنك أبرى سورة لربناك فضيلته دائر ايجاد ايتمش اولديغى اوزون حنظاري ده بو جمله ندر* " ifadesiyle (bk. s.174), Übey b. Ka'b gibi Peygamber'in (a.s.) vahiy katipliğini yapmış çok değerli bir sahâbiyi hadis icâdı (uydurmacılığı)yla itham etmektedir ki, bu hakikaten maksadını aşan çok ağır bir itham ve iftiradır. Zira hiçbir sahâbenin Peygamber (a.s.) adına kasten hadis uydurduğu görülmemiştir. Doğrusu, surelerin faziletleriyle alakalı Übey b.Ka'b'a isnat edilerek uydurulmuş meşhur bir rivayet mevcuttur ve burada geçtiğine göre Übey b. Ka'b şöyle demektedir: "Resulüllah (a.s.), vefat ettiği yıl Kuran'ı bana iki defa okudu...ve buyurdu ki: 'Ey Übey, bir Müslüman Fâtiha suresini okuduğu zaman ona sanki Kuran'ın üçte birini okumuş gibi sevap yazılır. Her kim Bakara suresini okursa, kadın ve erkek tüm müminlere sadaka vermiş gibi ecir kazanır vs..." (Bk. İbnu'l-Cevzî, **Kitâbu'l-Mevzûât**, I/239-40) Ancak mevzuât yazarlarının da uydurma olduğu gerekçesiyle eserlerine kaydettikleri bu rivayetin isnadında Übey b.Ka'b'ın geçtiğine bakarak, mezkur hadisin onun tarafından uydurulduğunu iddia etmek çok vahim bir hatadır. Zira bu rivayet, Übey'in adını ve şöhretini kullanmak isteyen Terrâs lakabıyla meşhur Meysere b. Abdîrabbih tarafından uydurulmuştur. Ayrıca Meysere, bu rivayeti,

İşte "bu gibi sebeplerden dolayı Sahih-i Buharî ve Müslim gibi eserler istisna edildiğinde, vaaz, irşat ve hatta ilmî maksatlara binaen yazılmış kitaplar uydurma hadislerle doldurulmuştur. "Tenbihu'l-Gâfilin" türünden olan vaaz kitapları bir tarafa, Gazâlî gibi büyük İslam alimlerinin eserlerinde (İhyâu Ulûmi'd-Dîn'de) bile bu tür mevzû hadislerle rastlamak mümkündür."³²

Ugan bu konudaki ihmali, "en büyük hata ve affedilmeyecek dinî ve içtimâî bir cinayet" olarak görür. Ona göre, "ibadete teşvik etmek, Ebû Hanife fikhına, haricilere, bidat ehline, hatta fetih ve meğazî kitaplarının okunmasına veya Hz. Ali soyunun hilafetine karşı mücadele etmek amacıyla hadisler uydurmak ve bu konuda müsamahalı davranmak en büyük kötülük olmuştur. Bu nedenle mevzu hadisler yayılmış ve bunun zararları İslam dünyasının her tarafında hissedilmiş ve hissedilmeye de devam etmektedir. Bunun bir neticesi olarak bu gün elimizde mevcut hadis kitapları yalan ve uydurma hadislerle doldurulmuştur. Yalan hakkında bu kadar ayet-i kerime ve mütevatir hadis mevcut olduğu halde, en meşhur İslam alimlerinin bile buna hoşgörülle bakmaları hakikaten hayreti mucip bir iştir."³³

d) Ugan'a göre, istisnasız tüm sahabenin adil olduklarını kabul edip, onları cerh ve tenkit dışında tutmak da eleştirilmesi gereken bir konudur. Ona göre, salt sahabeden bahseden âyet ve hadislerle dayanarak, istisnasız her sahabinin âdil olduğuna hükmedip onların her rivayetine itimat etmek, bir çok yalan hadisin yayılmasına vesile teşkil etmiştir.³⁴

Ugan, muhaddislerin bu konuda büyük bir yanlışlığı içerisinde olduklarını belirttikten sonra sözlerine şu iddialı ifadelerle devam eder: "İslam tarihini karıştırdığımızda ashap içerisinde yalancılar ve sahtekârların bulunduğunu da görürüz. Dolayısıyla ashap hakkında mevcut olan ayet ve hadisler, istisnasız bütün ashabın adil olduğunu ifade etmemektedir. Hadis metinlerini incelediğimizde, Ebû Hureyre ve Ka'bu'l-Ahbâr gibi garîb hadis rivayet edenlere karşı Hz. Âişe'nin tenkitlerinin bulunduğuna ve Abbasiler döneminden itibaren de bazı şüphelerin ortaya çıktığına şahit olmamız mümkündür." Ugan ayrıca, bunların hadis olarak rivayet ettikleri sözlerin Tevrat

Abdirabbih tarafından uydurulmuştur. Ayrıca Meysere, bu rivayeti, insanları Kuran'a yönelmek için uydurduğunu da açıkça itiraf etmiştir. Dolayısıyla bu rivayetin Übey b.Ka'b'a bir uydurmacı tarafından isnat edildiğinde hiç şüphe yoktur. Bk. Ahmed Naîm, **Tecrid-i Sarîh Tercemesi**, I/283-4.

³² Ugan, a.e., s.174.

³³ Ugan a.e., s.197-8.

³⁴ Ugan, a.e., s.194. Sahabeye isnat edilen bu iddia ve ithamların tenkidi için bk. 'Değerlendirme', 5. Madde.

ve Talmud'un birer kopyası olduğu iddiasında da bulunur.³⁵

e) Zakir Kadiri, eleştirilerini en fazla cerh ve ta'dille alakalı konularda yoğunlaştırmıştır. Ona göre, isnat tenkit sisteminde raviler hakkında 'cerhin ta'dile önceliği' bir kural olarak kabul edildiği halde, muhaddisler bu kurala uymayarak isnatları ciddi bir biçimde tenkide tabi tutmamışlar ve bunun sonucunda da uydurma isnatlar yaygınlık kazanmıştır.³⁶

Muhaddisler, uydurma rivayetlerin önüne geçmek ve sahihle sakimi birbirinden ayırt etmek için raviler hakkında bazı nitelikler belirleyip buna yönelik kaideler koymuşlar ve hatta bu kaideleri Kuran ve sünnetten delillere de istinat ettirmişler³⁷ ise de; bu konuda istisnalar ortaya çıkmış, bazen aşırı bir tesâhül (gevşeklik) gösterilmiş ve cerh kuralları yeterince işletilmemiştir.³⁸ Nitekim vaaz, kıssa, amellerin fazileti, terğib ve terhib gibi konularda, (mevzû olmayan) zayıf hadislerin rivayetine ve senetlerde tesâhül göstermeye cevaz verilmiştir.³⁹

Muhaddislerin bazen çok küçük ve önemsiz şeylerden dolayı ravileri ve rivayetlerini terk ettikleri görülür. Mesela Şu'be'ye: "Niçin falanın hadisini rivayet etmiyorsun?" diye sorulduğunda: "Hayvana binerek gezdiğini gördüm ve bundan dolayı hadisini almadım" demiştir.⁴⁰ Bidatçının rivayetini kabul edip etmeme konusunda da alimler

³⁵ Ugan, a.e., s.196-7.

³⁶ Ugan, a.e., s.194.

³⁷ Meşela, Bakara 2/282; Talâk,65/2; Hucurât, 49/ 6; En'âm, 6/144; Zümer, 39/60; **Müslim**, Mukaddime, 1,5,6,7.

³⁸ Ugan, a.e., s.71. Ona göre, Buhârî gibi tenkitçi bir hadis aliminin eserinde bile başkaları tarafından cerhe uğramış kimselerden rivayetler vardır: Mesele, İbn Abbas'ın kölesi İkrime, İsmail b.Ebî Uveys, Âsım b.Ali ve Ömer b.Merzûk bunlardır. Müslim'in de Süveyd b. Saîd gibi zayıf ravileri vardır. Ebû Davud da bu gibi zevattan rivayette bulunmuştur. Buna, ravinin rivayetini cerh etmeyi gerektiren sebepler(in açık olup olmaması şeklindeki görüş ayrılığı bir neden olarak gösterilmektedir. Bk.İbnu's-Salâh, **Mukaddime**, s.63. Cerh ve ta'dil alanında da mahir oldukları kabul edilen bu imamların, mecrûh olduklarını bile bile neden bu şahıslardan hadis rivayet ettikleri konusu çeşitli şekillerde yorumlanmaya çalışılmıştır. Buna göre, 1) Bu imamlar, onların hadislerinin zayıflıklarını bildikleri ve bunu da başkalarına göstermek istedikleri için rivayet etmiş olabilirler. 2) Zayıf râvilerin rivayetleri hüccet kabîlinden değil de itibar ve şahit kabîlinden değerlendirilmiş olabilir. 3) Bu râvilerin rivayetleri arasında zayıf ve batıl olanlar bulunduğu gibi, sahih ve makbûl olanlar da vardır ve imamlar bunları ayıkladıktan sonra rivayet etmiş olabilirler. 4) Zayıf râvilerin rivayetleri, dinin temel umdeleri ve aslı konularda değil de terğib, terhib, zühd, güzel ahlak ve amellerin fazileti gibi tâli konularda nakledilmiş olabilir...Bk. Muhyiddin en-Nevevî, **Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî**, Dâru İhyâ'i'l-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, trz., I/125.

³⁹ İbnu's-Salâh, a.e., s.61.

⁴⁰ İbnu's-Salâh, a.e., s.64: "... رأيتہ یرکض علی بردون فترکت حدیثہ". Ugan, bu ibareyi tercüme ederken kaşı aşan bir tasarrufta bulunmuştur. Kanaatimizce bunun doğru tercümesi şöyle olmalıydı: "(Mahmuzlayarak) atına eziyet ettiğini gördüm ve bu ne-

ihtilaf etmişler, ancak çoğuna göre rivayet ettiği hadislerde bidata davet etmediği sürece bidatçının rivayeti makbul sayılmıştır.⁴¹ Muhaddislerin bir kısmı da, ücret karşılığında hadis rivayet edenlerin rivayetlerini kabul etmemişlerdir. Nitekim İshak b. İbrahim, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim er-Râzî gibi alimler, ücret karşılığında rivayette bulunan kimselerin, gerek şifahen gerekse yazılı olarak naklettikleri rivayetlerin makbul olmadığını belirtmişlerdir.⁴²

Ugan'a göre, cerh ve ta'dil konusunda en yüksek paye Hanefî mezhebi alimlerininidir. Onlara göre cerh, ta'dilden önceliklidir ve bir ravide cerhi gerektiren sebepler varsa, onun hakkındaki ta'diller geçerli değildir.⁴³ Hanefî alimlerine göre, rivayete ehil olan bir şahıs, biri hakkında, "tanımıyorum, bilmiyorum" gibi ibareler kullanmışsa, bu gibi şahısların rivayetleri kabul edilmemiş, ancak diğer fukahâ ve muhaddisler bu rivayetleri makbul saymışlardır.⁴⁴

Ugan, cerh ve ta'dil konusundaki gevşekliklerin hadis ilmine zarar verdiğini, bunun üzerinde ciddiyetle durulması ve cerhe yeni bir anlam kazandırılması gerektiğini belirtir. Ona göre, "bir raviyi cerh etmek yalnızca onun şahsını tenkit etmek demek değildir. Her şeyden önce onun rivayet etmiş olduğu hadislerin karakteri, bu konudaki teferrütleri (yalnız kalırları), hadislerinde görülen garabetler, diğer hadislerin ruhundan uzaklaşmalar ve bu konudaki sapmalar vs. bunların hepsi cerhin birer sebebini teşkil etmektedir. Bir hadis kitabını, mesela Sahih-i Buhari'yi, rivayetleri ve isnatları açısından inceleyecek olursak, her şeyden önce Buhari'nin kaç yüz sahabeden hadis rivayet ettiğini ve her sahabîden rivayet edilmiş hadislerin sayısının ne kadar olduğunu bilmek, sahabîden rivayet edilen hadislerin içeriklerini bir araya getirerek ondan bir sonuç elde etmek ve o sahabînin rivayeti hakkında tenkitler mevcutsa onları da bir araya toplamak gerekir."⁴⁵

Ugan, bu konuda bir fikrî tecrübe ve örnek olması için Buhârî'de geçen hadislerin ravi cetvelini makalenin sonuna ilave etmiş ve bu cetvele göre Buhârî'de en çok hadisi bulunan Ebû Hureyre hakkında bir örnek inceleme yapmıştır. Metot olarak önce Ebû Hureyre'nin şahsiyetine yönelik tenkitlerin bir araya toplanması gerektiğini, daha sonra da onun rivayet ettiği hadisleri bir araya getirerek onlardan bir sonuç çıkarmak ve neticede, 'Tevrat'ın en ince noktalarına vakıf olduğunda şüphesi olmadığını' belirttiği bu zatın rivayet ettiği hadislerin Tevrat'la uyduğuna bizzat göstermek

denle hadisini terk ettim." Bk. İbnu'l-Esîr, **en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs**, II/259.

⁴¹ İbnu's-Salâh, a.e., s.67.

⁴² İbnu's-Salâh, a.e., s.69.

⁴³ Ugan, a.e., s.86.

⁴⁴ İbnu's-Salâh, a.e., s.68.

⁴⁵ Ugan, a.e., s.114.

gerektiğini ifade eder.⁴⁶ Ugan, Ebû Hureyre'nin Medine'ye geç hicret etmesi, Peygamber (a.s.)'la kısa bir müddet birlikte olduğu halde çok hadis rivayet etmesi, Suffe ashabından olması, Ka'bu'l-Ahbar'la ilişkileri neticesinde Tevrat'a vakıf olması, hadisleri anlamada yetersiz kalması, Hz. Ömer, Âişe ve İbn Abbas gibi sahabiler tarafından tenkit edilmesi ve rivayetlerine şüphe ile bakılması gibi iddialara yer verdikten sonra, Müsteşriklerle bu konuda aynı kanaati paylaştığını şöyle dile getirir:

"Ebû Hureyre hakkında İslamî kaynaklardan daha fazla bilgi sahibi olmak mümkündür. Ancak biz bu makalede bu konuda daha fazla açıklamada bulunmayacağız. Yalnızca Batılı alimlerden hadislerle meşgul olan ve bu sahada çok güzel eserler yazan meşhur yazarların Ebû Hureyre'ye bakışlarının menfi ve son derece eleştirel olduğuna işaret etmekle yetineceğiz. Mesela en büyük muhaddislerden biri olan muhterem Goldziher, Sprenger, de Quie, Dozy, Baron Kremer ve bunları takip eden Rus alimlerinden Kreckaviski, Schmidt ve Grimski gibi isimleri zikredebiliriz. Goldziher ve Sprenger, Ebû Hureyre hakkında İslamî kaynaklarda mevcut olan bütün haberleri ve kendisinin rivayet etmiş olduğu hadisleri bir araya toplamışlar ve kendi bakış açılarına göre bazı sonuçlar çıkarmışlardır. Bunların düşüncesine göre, Ebû Hureyre'nin rivayeti kesinlikle makbul değildir."⁴⁷

2. Dirayetü'l-Hadis Hakkındaki Görüş ve Eleştirileri

Zakir Kadiri Ugan, "nebevî hadisleri, lafızlarından anlaşılman mana ve mefhuma, Arap dili kaidelerine, dinî esaslara ve Peygamber (a.s.)'ın uygulamalarına uygunluğu açısından inceleyen ilim dalı" diye tanımlanan dirâyetü'l-hadis, hadis ilminin ruhu olduğunu belirtir. Fakat ona göre, yapılan bu tanım eksiktir. Zira İslam alimlerince, Kuran'a aykırı olan her hadis ve sözün metrûk olduğu bil-icma kabul edildiği ve ayrıca Kuran'ın çeşitli ayetlerinde akla çok büyük değer verildiği bilindiğine göre, bu tanıma, açık bir şekilde "hadislerin Kuran-ı Kerim'e ve akl-ı selime uygun olması" kaydı da eklenmeli ve hadisler bu yönden de incelenmelidir.⁴⁸ Bu ilim dalı için, lisan ilimlerinin dışında ayrıca dinin temel kaidelerine, peygamberler tarihine ve siyer ilmine de vakıf olmak gerekir. Dolayısıyla bir hadisin manasını anladıktan sonra onu dinin temel prensiplerine ve diğer hadislerle uygunluğu açısından da tahlil edip ona göre hüküm çıkarmak gerekir.⁴⁹

⁴⁶ Ugan, a.e., s.199.

⁴⁷ Ugan, a.e., s.201. Ebû Hureyre hakkında öne sürülen bu iddiaların tahlil ve tenkidi için bk. 'Değerlendirme', 6. Madde.

⁴⁸ Ugan, a.e., s.176-7.

⁴⁹ Ugan, a.e., s.178.

Ugan, dirâyetü'l-hadisın tanımı ve kapsamı hakkındaki görüşlerini özetle bu şekilde ortaya koyduktan sonra, hadis sistematığının bu alanı hakkında da şu eleştirileri yöneltmiştir:

a) Ugan'a göre, muhaddisler dirayetü'l-hadis ilmiyle çok az meşgul olmuşlardır. Zira onlar, hadislerin Kuran'a, fikr-i selime (doğru düşünceye) ve sahih akla uygunluğu ve aykırılığını dikkate almadıkları ve yalnızca raviler kanalıyla Peygamber (a.s.)'a ulaşmış olup ulaşmadığını esas aldıkları için, hadisın metninden çok isnat zincirine önem vermişler; dolayısıyla hadisleri aklî ve kıyâsî kriterlere göre tetkik etmedikleri için de, metin ve mananın ehemmiyeti ikinci plana itilmiş ve böylelikle hadis ilmine gölge düşürülmüştür.⁵⁰

Ona göre, "eğer hadisler bu bakış açısıyla incelenmiş olsaydı, en sahih kitaplardan olan Buharî ve Müslim'deki bir çok hadisi de cerh (tenkit) etmek gerekirdi. Bununla birlikte hadisleri bu yönlerden inceleyen kimseler de olmuştur. İmam Ebû Hanife'nin, bunların en ileri gelenlerinden biri olduğunu kesin bir şekilde söyleyebiliriz. Hanefî alimlerinden Haskafî Müsned adlı eserinde der ki: "İmam Ebû Hanife dirayet ehlinde (maksadı dirayet-i hadis) olduğundan, ona göre bir çok rivayet vuzuha kavuşmamıştır."⁵¹ İbn Haldun da meşhur tarihinin İlmü'l-Hadis bölümünde: "Ebû Hanife, hadis olduğu yakın derecesinde olan bir rivayeti, nefsi fiile yani gerçeğe aykırı görmüşse o hadisın rivayetini zayıf kabul etmiştir. Ve bu nedenle o, az hadis rivayet etmiştir"⁵² diyor. Hadisleri bu yönlerden tenkit ve tetkike tabi tuttuğundan İmam Ebû Hanife'ye göre sıhhatinden şüphe edilmeyen hadislerin sayısı ancak 17 tanedir. İmam Mâlik'e göre de bu tür hadislerin sayısı 300'den fazla değildir.⁵³

"İmam Ebû Hanife, hadisleri bu bakış açısıyla incelediğinden bu mezhebin ileri gelen alimleri yalnızca Hz. Ömer gibi güzide sahabilerden rivayet etmişlerdir. Ebû Hanife: "İnsan yalnızca, işittiği günden rivayet ettiği ana kadar hafızasında sakladığı hadisleri rivayet etmelidir" diyor.⁵⁴ Yani İmam'a göre "manaya göre rivayet" sahih değildir.

Fıkıh ilmiyle karşılaştırıldığında bu ilmin, çok az bir farkla 'U-sül-ü Fıkıh' adını aldığı görülür. Herhalde fıkıh alimleri bu konuda muhaddislere göre daha fazla uğraşmışlardır. Muhaddisler ise mesailerini daha çok senet, isnat ve ricâl ilmine tahsis ederek hadis

⁵⁰ Ugan, a.e., s.194. Hadiste isnat ve metin tenkidi uygulamasıyla ilgili iddiaların tahlili için bk. 'Değerlendirme', 7. ve 9. Maddeler.

⁵¹ Sadreddin el-Haskafî, **Müsnedü'l-İmamî'l-A'zam**, s.3.

⁵² İbn Haldun, **Mukaddime**, s.445.

⁵³ İbn Haldun, a.e., s.444. Ebû Hanife'nin sahabe ve hadis rivayeti konusundaki görüşlerinin tahlili için bk. 'Değerlendirme', 8. Madde.

⁵⁴ Haskafî, **Müsned**, s.3.

için son derece önemli olan bu ilme yeterince ehemmiyet vermemişlerdir.”⁵⁵

b) Ugan'a göre, hadislerin rivayet ve tasnifinde 'bağlayıcılığın' gözetilmemesi de önemli bir eksiklikdir. Geçmişte hadisleri nakleden raviler, musannifler ve hadis alimleri Hz. Peygamberin hadislerini, bağlayıcılığını dikkate almadan, dinî ve dünyevî ayrımı yapmadan bir araya getirip tedvin ve tasnif etmişlerdir. Bu gelişme, her hadisin şer'î bir delil olarak görülmesi ve dolayısıyla “dinî işlerle dünyevî işlerin birbirine karıştırılması sonucunu doğurmuştur.”⁵⁶

Hz. Peygamber hiç bir vakit kendine beşer üstü bir değer vermemiştir. O hayatı boyunca her zaman mütevazî olmuş ve içinde bulunduğu çevrenin bir ferdi gibi yaşamıştır. O devirdeki İslam toplumu ve bilhassa onun ashabı, her konuda onun eserine tabi olmak ve yeni teşekkül etmiş olan toplumun ve Müslüman fertlerin – günlük hayatları da dahil – her türlü işlerini onun eserine dayandırmak istemişlerdir. Kuran-ı Kerim genel ve temel prensipleri ihtiva ettiği için burada zikredilmeyen, fakat günlük hayatta karşılaştıkları bazı meseleleri dine dayandırmak maksadıyla Peygamber'in (a.s.) hadislerini rivayet etmişlerdir.⁵⁷

“Peygamber (a.s.) bir kaç kez kendi sözlerinin dünyevî işler için ehemmiyet taşımadığını: “Siz dünya işlerinizi benden daha iyi bilirsiniz!” mealinde ifade etmiş ise de,⁵⁸ raviler Peygamberin bu ifadesini dikkate almadan istisnasız onun her sözünü ve hatta günlük yaşantısına ait hatıralarını ve Peygamberin huzurunda yapılmış ve onun tarafından reddedilmemiş her şeyi birer şer'î delil mesabesinde rivayet etmişlerdir. Hadislerin yazı ile tespit edildiği zamanlarda da aynı yol takip edilmiştir. Peygamber (a.s.) muhtemelen, bu gibi anlayışlara meydan vermemek için kendi hadislerini yazı ile tespit etmek isteyenlere müsaade etmemiştir. “Ebû Şâh” olayı⁵⁹ gibi bir kaç olay istisna edilirse, Peygamber (a.s.) kendi hadislerini yani sözlerini yazı ile tespitten men etmiştir. Peygamber (a.s.) kesin olarak “Benden Kuran'ın dışında başka bir şey yazmayın ve sizlerden her kim benden bir şey yazmışsa onu imha etsin!” buyurmuşlardır...”⁶⁰

⁵⁵ Ugan, a.e., s.177-8.

⁵⁶ Ugan, a.e., s.194.

⁵⁷ Ugan, a.e., s.189.

⁵⁸ **Müslim**, Fedâil, 139-141. Mezkur hadisin yorumu ve konuyla ilgili bir tahlil için bk. 'Değerlendirme', 10. Madde.

⁵⁹ Bk. **Buhârî**, İlim, 39; **Müslim**, Hac, 447; Hatîb Bağdâdî, **Takyîd**, s. 86.

⁶⁰ **Müslim**, Zühd, 72; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III/12,21,39,65; Hatîb Bağdâdî, **Takyîd**, s.29-32.

Değerlendirme

Ugan'ın, hadis ilimlerinin tarihsel gelişimi ve sistematığı hakkında öne sürdüğü bu iddia ve eleştirilerinin kısmen de olsa doğruluk ve haklılık payı vardır; ancak bazı konulardaki yaklaşımlarının ve özellikle de üslubunun tartışmaya çok açık olduğunu ve bu konularda daha farklı değerlendirmelerin yapılabileceğini belirtmek gerekiyor. Bu nedenle, onun bu görüş ve eleştirileri hakkındaki değerlendirmelerimizi birkaç maddede ortaya koymanın uygun olacağını düşünüyoruz:

1. Ugan'ın, isnadın Peygamber devrinden iki asır geçtikten sonra (yani h. III. asırda) ortaya çıktığı yönündeki iddiası (bk.1/a), müsteşriklerin bu konudaki iddialarıyla paralellik arz etmektedir. Leon Caetani'ye göre Peygamber'in vefatını mütakip 60 yıldan fazla bir süre isnat uygulaması mevcut değildir. O, isnat sisteminin Urve b.Zübeyr (v.94/713) ile İbn İshâk (v.151/768) dönemi arasında başladığını fakat geniş çapta bir isnat uygulamasının ancak h. II. asrın sonlarında veya h.III.asrın başlarında ortaya çıktığını iddia etmiştir. Sprenger ve Schacht da aynı görüştedirler. Horovitz ise bunların aksine, 'Alter und Ursprung des Isnad' (İsnadın Tarihi ve Menşei) adlı makalesinde isnadın hadis literatürüne ilk girişinin, h.I.asrın son çeyreğinde olduğu görüşündedir.⁶¹

Gerek Ugan'ın, gerekse müsteşriklerin, isnadın menşeiyle ilgili bu iddiaları, ya konuyla ilgili delilleri yeterince incelemediklerinden ya da konuya önyargıyla yaklaşımlarından ileri gelmektedir. Oysa isnat tenkidi, İbn Sîrîn'in (v.110/726) de söz konusu rivayette işaret ettiği gibi, onların sözünü ettiği dönemden çok daha önce başlamıştır. Hatta İbn Sîrîn'in ilimle meşgul olabileceği zamandan da daha öncedir. Zira onun ifadesi gayet açıktır; o: "Fitne ortaya çıkıncaya kadar isnattan sormamışlardı" diyor, "sormazdık" demiyor. Dolayısıyla İslam tarihinde fitne ve fırkaların ortaya çıkmasıyla hadis uydurmacılığının yaygınlaşması, daha da önemlisi hadisin Peygamber (a.s.)'la görüşmeyen kimselerin eline geçmesi ve toplumun kozmopolit bir yapıya bürünmesi gibi nedenler, isnadın hadisin ayrılmaz bir parçası haline gelmesi sonucunu doğurmuştur. Bu dönem, genç yaştaki sahabe ile büyük ve orta yaşlı tâbîlerin iç içe yaşadıkları h.I. asrın son yarısıdır. H.68'de vefat eden İbn Abbas'ın: "İnsanlar arığa da yağıza da binmeye (yani her önüne gelen hadis rivayet etmeye) başlayınca, ancak güven veren kişilerin rivayetlerini kabul etmeye başladık" şeklindeki sözleriyle,⁶² Muğire b.Şu'be'nin (v.50/670): "Ali'den hadis rivayeti konusunda Abdullah b.Mes'ud'un arkadaşların-

⁶¹ M.Mustafa el-A'zamî, *Studies in Early Hadith Literature*, s. 213-4.

⁶² *Müslim*, Mukaddime, 7.

dan başka doğru sözlü olan yoktu" sözleri⁶³ ve benzer rivayetler göz önüne alınırsa, "isnat tatbikinin h.40-50'li yıllarda başladığını" söyleyebiliriz. Bu uygulama, olayların seyrine göre zamanla tekamül ederek gelişmiş ve h.I.asrın sonlarına doğru hadis ilmi içerisinde müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir.⁶⁴

2. Ugan'ın, Müslim gibi muhaddislerin, isnat tenkidi yapmayı bidat ve mekruh gördükleri, isnat tenkidini yalnızca ravilerin tedlis ve uydurmacılıkla tanınması durumunda gerekli gördükleri, aksi halde tenkide gerek görmedikleri ve bunun da hadis ilminde önemli sarsıntılar meydana getirdiği yönündeki iddiasının da (bk.1/b) incelenmesi gerekir. Öncelikle belirtmeliyiz ki, Müslim'in an'ane yoluyla rivayet edilen (muanan) hadislerin isnatlarının muttasıl sayılabilmesi için, râvilerin tedlisle tanınmaması ve birbirlerini görme veya dinleme imkanlarının bulunması (muasır olmaları) şartını yeterli görmesi, Ugan'ın bu iddiasına temel teşkil etmektedir.

Esasen Müslim'in ittisal konusunda, Buhârî'nin benimsemiş olduğu, râvilerin birbirleriyle görüşmenin (mülâkât) sübûtu şartını değil de, aynı dönemde yaşamış olmaları (muâsarât), yani görüşebilme imkanını yeterli gördüğü ve bu kaideyi eleştirenlere karşı da bunu ısrarla savunduğu doğrudur. Ancak onun bu kuralı benimsemiş olmasını, "isnat tenkidi yapmayı bidat ve mekruh gördüğü" şeklinde anlamak ve yorumlamak doğru değildir. Zira bu, her şeyden önce realiteye aykırıdır. Müslim, eserinin hiçbir yerinde isnat tenkidini bidat ve mekruh olarak görmediği gibi, aksine, bir prensip olarak ravilerin kusurlarını ve illetlerini ortaya koymanın dinî bir vecibe ve şerefli bir görev olduğunu da açıkça ifade etmektedir. Hatta ona göre, râvilerin güvenilirlikleri ortaya konulmayıp da, ehliyetsiz ve meçhul şahısların rivayetlerinin önü açılacak olursa, buna sebep olan alimler büyük bir vebal altında kalacaklardır. Müslim, ayrıca râvileri tenkit etmenin gerekli olduğunu ve kendisinin de bu tenkitle ri benimsediğini göstermek için, bazı alimlerin râvilerin durumlarına ilişkin değerlendirmelerinden (cerhlerinden) oluşan çok sayıda örneğe de eserinde yer vermiştir.⁶⁵

Müslim'in burada karşı çıktığı husus, bazı kimselerin, sema kaydı zikredilmeksizin doğrudan an'ane yoluyla rivayet edilen hadislerin hüccet olamayacağı yönündeki değerlendirmeleridir. O, bu konuda isimlerini zikretmediği bazı şahısların ve dolayısıyla Buhârî'nin ittisal için mülâkâtın sübutunu gerekli görmüş olma-

⁶³ Müslim, a.y.

⁶⁴ Bk. Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, s.23; Talat Koçyiğit, "İslam Hadisinde İsnad", A.Ü.İ.F.Der.,IX/52; Güner, "Haberin Kaynağına Ulaşmada İsnadın Rolü", O.M.Ü.İ.F.Der., XI/64.

⁶⁵ Bk. Müslim, Mukaddime, 5.

rını sert bir şekilde eleştirmiş ve selef ulemasının da kendisiyle aynı kanaati paylaştıklarını vurgulayarak, bu hususta muâsarâtın (karşılaşma imkanının) yeterli olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla onun bu çok özel nitelikli eleştirisini, maksadını aşarak genelde 'isnat tenkidini bidat ve mekruh gördüğü' şeklinde değerlendirmek doğru ve isabetli olmasa gerektir.⁶⁶

3. Ugan'ın da belirttiği gibi (bk.1/c), geçmişte bazı zahit ve mu-tasavvıfların Allah katında makbul bir iş yaptıklarını zannederek, insanları iyi ameller yapmaya teşvik etmek ve kötü hallerden sakındırmak amacıyla çok sayıda hadis uydurdıkları bilinmektedir. Bu gibi kimselerin toplumda sürekli ibadetle meşgul olan zahit ve dindar kimseler olarak tanınmaları, çoğu zaman uydurdıkları şeyler konusunda tereddüt de uyandırmıyordu. Öyle ki, meşhur hadis tenkitçisi Yahyâ b.Saîd el-Kattân (v.198/813) bunlar için, "hakkında 'iyidir' denilen kimseden daha çok yalan söyleyen birini görmedim" demek durumunda kalmıştı.⁶⁷ Mesela, ölümü üzerine Bağdat halkının yas tuttuğu Gulâm Halil (v.275/888) adındaki zat, dünya hayatına sırt çevirmiş büyük bir zâhit olmasına rağmen, rivayet ettiği hadisler kendisine sorulduğunda: "Halkın kalbini yumuşatmak amacıyla biz uydurduk" cevabını vermişti. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür; ancak şunun da göz ardı edilmemesi gerekir ki, iyi niyetle de olsa 'tergîb ve terhîb' amacıyla hadis uyduran ve uydurmaya cevaz veren bu insanlar, hadis tenkitçilerinin ve mevzuat yazarlarının, 'yalan söyleyenlerin en zararlısı ve en tehlikelisi' olarak tavsif edip en çok takip ettikleri kimseler olmuşlardır.⁶⁸

4. Burada Ebû Isme Nuh b. Ebî Meryem'e atfedilen meşhur uydurmacılık itham ve iddiası üzerinde de kısaca durmak gerekir. (bk.1/c) Zira bu rivayette, Ebû Hanife'nin talebesi, fakih ve aynı zamanda kadı olan Ebû Isme'nin yalancı olduğu ve üstelik hadis uydurduğu iddia edilmektedir ki, hakikaten bu aydınlatılması gereken önemli bir konudur. Hayatı hakkında çok az malumat sahibi olduğumuz Nûh b. Ebî Meryem'le bazı şahıslar karıştırılmış ve bu nedenle alimler arasında; hakkında tereddüt ve ihtilaflar zuhur etmiştir. Başta İbn Kuteybe (v.276/889) olmak üzere, İbn Ebî Hâtim er-Râzî (v.327/938), İbn Hibbân (v.354/965) ve İbn Adiy (v.365/975) gibi tanınmış cerh-ta'dil alimleri, onu hadis uydurmacılığıyla itham ederek cerh etmişler ve hadislerine itibar edilemeyece-

⁶⁶ Bk. Ahmed Naîm, **Tecrid-i Sarîh Tercemesi**, I/151-2; Ahmed Davudoğlu, **Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi**, I/77-81.

⁶⁷ **Müslim**, Mukaddime, 5. Müslim, Yahyâ b. Saîd'in bu sözlerine dair, "O, yanlış söylemek istemedikleri halde ağızlarından yanlış çıkar, demek istiyor" şeklinde bir açıklama getirmiştir. Bk. **Müslim**, a.y.

⁶⁸ Bk. Kandemir, **Mevzû Hadisler**, 56-61.

ğini belirtmişlerdir.⁶⁹ Bu nedenle senesinde Nûh'un bulunduğu hadisler, yüzyıllarca 'aşırı zayıf (vâhî)' rivayetler arasında gösterilmiş ve usûl kaynaklarında Nûh'un adı, 'dine hizmet maksadıyla hadis uyduran şahıslar'ın başında gösterilerek adeta teşhir edilmiştir. Esasen söz konusu rivayet, ilk bakışta çok masum bir itirafı, inandırıcı bir şekilde hikaye ediyor gibi görünse de, aslında hem senet hem de metin yönünden ciddi sorunlar taşımaktadır.⁷⁰

Öncelikle belirtmeliyiz ki, Nûh'un vaddâ' (uydurmacı) olduğu ifşâ edilen (ve Ugan'ın da zikrettiği) meşhur rivayetin senesinde açık bir inkıta vardır. Hem Hâkim, hem de Halîlî tarafından nakledilen her iki rivayetin senesinde bazı raviler meçhul veya müphem bırakılmıştır. Bu durum, Ebû Gudde'nin de belirttiği gibi⁷¹, rivayeti inkıta'a uğratmakta ve zayıf kılmaktadır. Zira Hâkim'in rivayetinde, olay sahihliği şüpheli bir şekilde 'kile' sigasıyla nakledilirken, olayı anlatan Ebû Ammâr'ın da kim olduğu tam olarak bilinmemektedir. Halîlî'nin rivayetindeki ravilerden Ebû Isme ile İkrime arasında 'an racul' diye müphem bırakılan bir ravi vardır ki, rivayeti uyduran şahsın da bu olması kuvvetle muhtemeldir.⁷² Ayrıca h.173'te vefat eden Ebû İsme'nin, h.104 veya 107'de vefat eden İkrime'den rivayette bulunması da tarihen imkansızdır. Bu bile hikayenin zayıflığını göstermeye yetecek önemli bir karinedir.⁷³

Bu rivayet, içeriği açısından da eleştiriye açıktır. Çünkü fıkhı Ebû Hanife'den, meğâziyi de İbn İshâk'tan okuyan ve onların ilmini tedris edip neşreden Ebû Isme gibi birinin, hocalarını ve çok değer verdiği bu ilimleri aşağılaması da makul bir durum değildir. Keza hiçbir mevzuat ve tefsir kitabında, Übey b.Ka'b'a atfedilen meşhur rivayetin dışında, surelerin faziletine ilişkin "Ebû Isme-İkrime-İbn Abbas" kanalıyla gelen herhangi bir rivayetin bulunmaması da bahse konu kıssayı zaafa uğratan başka bir illettir.⁷⁴ Ayrıca ilmini sağlam kaynaklardan almış 'koca bir fakih'in ilmine ve şahsına karşı duyulan güven bile başlı başına bu iddiayı geçersiz kılmaya yet-

⁶⁹ Bk. Abdullah Aydın, **Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis**, İstanbul, trz., 175-6.

⁷⁰ M. Hayri Kırbaoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s.160. Nûh b. Ebî Meryem hakkındaki iddialar ilk kez Tecrid-i Sarîh mütercimleri Babanzâde Ahmed Naîm ve Kâmil Miras tarafından tetkik edilmiş ve bahse konu olan olayın asılsızlığı tüm yönleriyle ortaya konulmuştur. Ayrıca konuyla ilgili olarak yapılmış müstakil bir çalışma için de bk.Recep Gürkan Göktaş, **Nûh b. Ebî Meryem ve Hakkındaki Bazı İddiaların Değerlendirilmesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

⁷¹ Ebû Gudde, Leknevi'nin Zaferu'l-Emânî adlı eserine yazdığı istidrâk notunda, Nûh b.Ebî Meryem'i müdafaa etmeye ve ona isnat edilen uydurmacılık ithamının asılsızlığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bk. Leknevi, **Zaferu'l-Emânî**, (Ebû Gudde'nin İstidrâk notu), s. 573-80.

⁷² Ahmed Naîm, **Tecrid-i Sarîh Tercemesi**, I/286.

⁷³ Kâmil Miras, **Tecrid**, I/497.

⁷⁴ Ebû Gudde, **İstidrâk** (notu), s.576.

mektedir.⁷⁵ Dolayısıyla geçmişten beri bu şahıs hakkında öne sürülen bu iddialar, haksız ve asılsızdır.

5. Ugan'ın, sahabe içerisinde 'yalancı ve sahtekarların bulunduğu' şeklindeki genellemeci ve indirgemeci bir yaklaşımla, sahabenin adaletini tenkit konusu yapması da (bk.1/d), önemli bir yanlış içerisindedir. Bilindiği gibi, hadis literatüründe 'adalet, ravinin dinde istikamet sahibi olması' demektir ve İslam alimleri de, bu anlamda sahabenin adil olduğu konusunda görüş birliği etmişlerdir. Ancak bununla, onların masum (günahsız) oldukları, hiç yanlışladıkları ve hata etmedikleri kastedilmemiştir. Şüphesiz onlar da birer insandır, unutmaları, yanlışları ve hata etmeleri gayet tabiidir. Nitekim hadis rivayet eden kimi sahabiler, rivayetlerinde zaman zaman unutmama, yanlışlama, iyi anlayamama ve sağlam ezberleyememe gibi hatalara düşmüşlerdir. Hatta içlerinde Velid b.Ebi Muayt (v.61/681) gibi büyük günah işlediklerine dair kesin delil bulunan kişiler bile vardır.⁷⁶ Ancak bu gibi istisnai ve özel durumlara bakarak indirgemeci bir mantıkla onların geneli hakkında, Hz. Peygamber'e yalan isnat ettikleri ya da onun ağzından hadis uydurdıkları şeklinde bir yargıya varmak, insaf hudutlarını aşan bir beyandır. Zira mantıken düşünüldüğünde, sahabenin, Peygamber (a.s.)'in şahsına karşı duydukları aşırı saygı ve tazim hissi, tüm yaşantısı boyunca uğrunda katlandıkları her türlü maddi ve manevi fedakarlıkları ve dolayısıyla onun hadislerini tahammül ve nakil konusunda sürdürdükleri ilmi faaliyetler, onların Peygamber (a.s.)'a yalan isnat etmelerinin söz konusu olamayacağı gerçeğini ortaya koymaktadır.

Ebü Hanife gibi imamlar da, sahabeye olan saygı ve sadâkatlerinde en küçük bir kusur göstermedikleri halde, onlara ait rivayetleri tahlil ederken, onların da birer beşer olduklarını asla göz ardı etmişlerdir. Bu konuda Zâhid el-Kevserî (v.1371/1951) 'en-Nüketü't-tarife' adlı eserinde şu açıklamalara yer vermiştir: "...Ebü Hanife her ne kadar sahabeyi 'udül' kabul ediyorsa da, onların hatadan, yaşlılık veya ümmilik sebebiyle meydana gelen unutmama ve zabt noksanlığı gibi, beşerin kendisine âriz olmasından kurtulamayacağı vasıflardan korunmuş olduklarını da iddia etmemiştir"⁷⁷ İbn Teymiyye (v.728/1328) ise, sahabenin adâletinden şüphe edilmemesi gerektiğini, zira Allah'ın ayetlerinin, onlardan hürmetle bahsederek onları en güzel şekilde ta'dil ettiğini belirtmiştir. Ona göre, "Peygamber (a.s.)'in ashâbı, insanların en doğru sözlüleridir. İçlerinde, Peygamber'e kasten yalan isnat etmiş birinin varlığından aslâ söz edilmemiştir. Bununla birlikte, onların da ufak tefek bazı kusurları olmuştur.

⁷⁵ Kurbaşoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s.163.

⁷⁶ İbn Abdilberr, **el-İstîâb**, I/155.

⁷⁷ Kevserî, **en-Nüketü't-Tarife**, s.106.

Hiç şüphesiz (insan olmaları hasebiyle) hataya düşmüşlerdir, zira masum değillerdir. Münekkit alimler, onların hadislerini tetkik etmişler ancak makbul hadislerden saymışlardır...Sonuçta sahabenin tamamı, hadis ve fıkıh alimleri tarafından ittifakla sika kabul edilmiştir."⁷⁸

Esasen sahabe de bu konuda fevkalade hassas ve sorumluluklarının bilincinde bir tavır sergilemiştir. Nitekim sırf Peygamber'e yalan isnat etme endişesiyle hadis rivayetini terk eden ya da az rivayeti tercih eden, ravileri soruşturan ve ihtiyatlı bir tavır takınan pek çok sahabî vardır. Berâ b.Âzib'in (v.58/678) de ifade ettiği gibi, 'sahabenin birbirine güveni tamdı ve birbirlerine asla yalan söylemezlerdi.'⁷⁹ Yine aynı sorumluluk bilinciyle İbn Abbas, 'Yalan uydurulmadan önce Peygamber (a.s.)'dan rivayet ettiklerini, fakat insanlar arığa da yağza da binmeye başladıkdan sonra hadis rivayet etmekten vazgeçtiklerini' belirtmiştir.⁸⁰

6. Ugan'ın Ebû Hureyre hakkındaki ifadelerinden (bk.1/e), sözünü ettiği şarkiyatçıların görüşlerinin doğruluğu konusunda herhangi bir şüphe taşımadığı ve onların görüşlerine aynen katıldığı anlaşılmaktadır. Oysa bu şarkiyatçılar, 'meçhul bir şahsiyet' olarak nitelendirdikleri Ebû Hureyre'yi, tümüyle samimiyetten yoksun yalnızca dünyevî kaygılarla aç karnını doyurmak için Peygamber'in peşinde koşan ve yeri geldiğinde 'dine hizmet maksadıyla hadis uydurmaktan çekinmeyen bir yalancı' olarak tanıtmaktadırlar.⁸¹ Bunlardan Caetani oldukça ağır ithamlarda bulunarak, Ebû Hureyre'nin 'kelimenin tam anlamıyla' bir yalancı olduğunu, rivayetlerine tabiat üstü unsurlar ve hayalî şeyler karıştırdığını, İncil'den pasajlar alarak bunları Peygamber'e izafe ettiğini, kendisine nispet edilen hadislerin ya kendisi ya da öğrencileri tarafından uydurulduğunu ve ondan gelen bunca hadisi kendisinin rivayet ettiğine insanları inandırmak için Peygamberden hiç ayrıldığı şeklinde bir yalan uydurduğunu iddia etmektedir.⁸² Goldziher ise, Ebû Hureyre'nin naklettiği bir hadisi delil getirmek suretiyle, hadisle uğraşanların kendilerine şahsî menfaat sağlamak amacıyla hadis uydurmaktan çekinmediklerini iddia eder.⁸³ Arap müelliflerinden Mahmûd Ebû Reyze de, tıpkı müstesrikler gibi, onu kimliği belirsiz, yalan söylemekten ve duymadığı şeyleri Peygamber'e isnat etmekten çekinmeyen, Hz. Ömer ve Âişe gibi tanınmış sahabiler tarafından rivayetleri kabul edilmeyen ve

⁷⁸ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye*, I/307.

⁷⁹ Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsil*, s.235.

⁸⁰ **Müslim**, Mukaddime, 4. Sahabenin adaleti ve hadis tenkit faaliyetleri konusunda bk. Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, s.235-302.

⁸¹ A. Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammad*, s.III/LXXXIII.

⁸² L. Caetani, *İslam Tarihi*, I/120-134

⁸³ I. Goldziher, *Muhammedanische Studien*, II/49.

fıkah bilmeyen bir sahabî olarak tanıtır.⁸⁴

Hiç şüphesiz bunlar, son derece temelsiz, ön yargılı ve hissi iddialardır. Muhammed Reşid Rızâ, müsteşriklerin bu iddialarıyla ilgili bir reddiye yazmış ve bu reddiyesinde şu üç hususa dikkat çekmiştir: (1) Ebû Hureyre'nin yalan söylediği hakkında sabit olmuş herhangi bir delil gösterilememiştir. (2) Onun rivayetleri hakkında yalnızca bir kaç sahabînin şüphe ve tereddütleri olmuş, ancak bunlar onun adaletini geçersiz kılacak, rivayetlerinin zafiyetini gerektirecek cinsten değildir. Eğer bu şüpheler sabit olmuş olsaydı, onun rivayetleri ihtiyaten de olsa sahih olarak kabul edilmezdi. Oysa şüphelerin sebepleri belli olduktan sonra, Ebû Hureyre'nin âdil ve sika oluşu tescil edilmiştir. (3) Mevcut şüphelerin başlıca sebebi, Ebû Hureyre'nin Peygamber'le üç yıl gibi kısa bir süre birlikte olmasına rağmen, çok sayıda hadis rivayet etmesidir. Alimler Ebû Hureyre hakkında iddia edilen bu şüphelerin sebebini bildiklerinden, bu ithamların, onun adaletine en küçük bir zarar dahi vermeyeceğine kani olmuşlardır.⁸⁵

7. Ugan'ın, bir eleştiri konusu olarak hadislerin Peygamber'e (a.s.) aidiyetini tespit için yalnızca ravilerin durumlarının dikkate alındığını, bunun dışında her hangi bir kritere baş vurulmadığını iddia etmesi de (bk.2/a) son derece ilginçtir. Zira mevzûât kaynakları incelendiğinde çok açık bir şekilde görülecektir ki, mevzûâtın tespitinde gerek senet, gerekse metin açısından bir çok kriter dikkate alınmıştır. Senet açısından dikkate alınan kriterler arasında, (1) Ravinin hadis uydurduğunu itiraf edip etmemesi, (2) Ravinin aynı dönemde yaşamadıkları bir şahıstan rivayette bulunduğunu iddia etmesi, (3) Yalancılıkla tanınan bir ravinin rivayetinde teferrüd (tek kalması), (4) Hadisin, ravinin durumuyla ya da mensup olduğu mezhebiyle doğrudan ilişkili olması gibi karineler bulunmaktadır. Bunların dışında metnin içeriği açısından belirlenmiş kriterler de vardır ki, bunlar: (1) Nakledilen rivayetin Kuran'ın, sahih sünnetin ve icmanın açık hükümlerine muhalif olması, (2) Akla, hisse ve müşahedeye aykırılığı, (3) Lafzında ve manasında bozukluk bulunması, (4) Tarihi olaylarla çelişki arz etmesi, (5) Bir çok kimsenin nakletmesini gerektiren önemli bir olayın yalnızca bir kişi tarafından nakledilmesi gibi karinelerdir.⁸⁶ Mevzûât konusunda mütehasıs alimlerden biri olan İbnu'l-Cevzî diyor ki: "Eğer bir hadisin

⁸⁴ M. Ebû Reye, *Advâ ale's-Sünne*, s167-98; *Şeyhu'l-Madîre*, s.43 vd.

⁸⁵ M. Reşid Rızâ, "Bir Misyonerin Ebû Hureyre Hakkındaki Bazı İddiaları", (trc.M.Üğür) *Diyanet İlmî Dergi*, C.XXVIII, S.II, s.25; Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tedkikler*, s.29. Ebû Hureyre'nin şahsiyeti ve hadîşçiliği hakkında öne sürülen iddialar ve eleştirileri için bk. Güner, *Ebû Hureyre'ye Yönelik Eleştiriler*, İstanbul, 2001.

⁸⁶ Bk.İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s.86-7; Suyûti, *Tedrib*, I/232-234; İtr, *Menhecü'n-Nakd*, s.310-6..

İbnu'l-Cevzî diyor ki: "Eğer bir hadisin akla, sahih olduğu kabul edilen hadislerle yahut İslamî prensiplere aykırı olduğunu görürsen, bil ki, o uydurmadır..."⁸⁷ Dolayısıyla, Ugan'ın iddia ettiği gibi hadislerin sahihini sakiminden ayırt etme konusunda yalnızca isnada bağlı kalındığı iddiası, yeterince gerçeği yansıtmamaktadır.

8. Ugan'ın, Ebû Hanife'nin hadis anlayışına ilişkin İbn Haldun'dan naklettiği ifadelerini de (bk. 2/a) bir bütünlük içerisinde değerlendirmek gerekir. Buna göre o, genel olarak müçtehitlerin kendi içtihatlarınca az ya da çok hadis naklettiklerini ve bu bağlamda Ebû Hanife'nin 17, İmam Mâlik'in 300 ve Ahmed b. Hanbel'in de 50 bin civarında hadis rivayet ettiklerini belirtir. Daha sonra da bunlar hakkında ortaya atılan asılsız bir iddiaya şöyle temas eder: "Haktan yüz çeviren, doğruluktan sapmış bazı kimseler, (imamların bu durumlarına bakarak) 'bu imamların az sayıda hadis rivayet etmeleri, onların hadis ilmine ilişkin vukufiyetlerinin az olmasından ileri geldiğini' iddia etmişlerdir. Onlar hakkında böyle bir iddiada bulunmak asla doğru değildir. Zira şeriata hükümleri, ancak Kuran ve Sünnetten çıkarılır. Müçtehit alimler de hükümler çıkarmak için hadisler araştırmaya, dini ve ahkâmını sahih olan asıllardan anlamaya ve Allah'ın Elçisinden rivayette bulunmaya gayret sarfetmişlerdir. İmamlardan bazılarının az sayıda hadis rivayet etmeleri, râvilerinin cerh edilmiş olmalarından ve rivayet etmek istedikleri hadisleri zaafa uğratan sebepler bulunmasından ileri gelmektedir...İmam Ebû Hanife'nin az sayıda hadis rivayet etmiş olması da onun, hadisin tahammülü, rivayeti ve sıhhati için çok ağır şartlar ileri sürmüş olmasındandır. O, ayrıca bunlara ilaveten bir de, kesin olarak hadis oldukları hükmüne varılan rivayetlerin akli delillere aykırı olmaması şartını da eklemiştir. Dolayısıyla rivayet ettiği hadisler de az olmuştur. Muhaliflerin dediği gibi, az sayıda hadis rivayet etmiş olması, kesinlikle hadis rivayetini kasten terk etmiş olmasından değildir. Ebû Hanife'yi bundan tenzih ederiz. İmamların, Ebû Hanife'nin mezhebî görüşlerine itimat etmiş olmaları da, onun hadis ilminde büyük müçtehitlerden biri olduğunun delilidir..."⁸⁸

Ayrıca Ugan'ın "Hanefî mezhebinin ileri gelen alimlerinin yalnızca Hz. Ömer gibi güzide sahabilerden rivayette buldukları" iddiası da, yeterince gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Hanefilere göre, râviler maruf oldukları sürece naklettikleri haberler birer hüccet sayılmıştır. Râvilerin, Hz. Ömer, Hz. Âişe, İbn Mes'ud ve İbn Abbas gibi fakih ve müçtehit olarak tanınmış olmalarıyla; Ebû Hureyre, Enes b.

⁸⁷ Suyûti, *Tedribu'r-Râvî*, 1/234.

⁸⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, s.444-5. Bu konudaki değerlendirmeler için ayrıca bkz. Yusuf el-Kardavî, *Keyfe Neteâmel me'a's-Sünneti'n-Nebeviyye*, s.52-4; İsmail Hakkı Ünal, *Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı*, s.56,59.

Mâlik, İbn Ömer ve Ebû Saïd el-Hudrî gibi hâfız, zâbit ve rivayetçi olarak tanınmaları (maruf) arasında, haberin kabulü açısından hiçbir farklılık yoktur. Ebû Hanife ve talebeleri, rey ve kıyas kapısını kapamadığı sürece maruf ravinin – ister fikhıyla isterse hıfzı, adaleti ve zabtıyla maruf olsun – haberini makbul görmüşlerdir. İddia edildiği gibi, Ebû Hanife, fakih olmadıkları gerekçesiyle Ebû Hureyre ve Enes b. Mâlik gibi sahabilerin rivayetlerini reddetmemiş, aksine bir çok konuda onların rivayet ettiği hadislerle amel etmiştir. Eğer ona göre râvinin fakih olması, rivayetin kabulü için gerekli şartlardan biri olmuş olsaydı, onun bunlardan hiçbirinin rivayetini almaması gerekirdi. Bu arada Ebû Hanife'nin, aynı konudaki hadisler arasında tercihte bulunurken, ravinin fikhına önem vermesi ve fakih olan ravinin rivayetini diğerine tercih etmiş olmasını da tabîi karşılamak gerekir; zira o da bir fakihtir ve fukahanın rivayeti onun için ve maksadın hasil olması bakımından fevkalade önem taşımaktadır.⁸⁹

9. Aralarında Zakir Kadiri Ugan (bk.2/a) ve Ahmed Emin'in de bulunduğu kimi Müslüman müellifler ile Caetani, Dozy ve Golziher gibi bazı müsteşrikler, hadis ilminin daha çok isnat ilmi olduğu, metne ve metin tahliline çok az yer verildiği iddiasında bulunmuşlardır. Hadisçilerin, isnat tenkidi üzerinde daha fazla yoğunlaştıkları doğru olmakla birlikte, metne ve metin tenkidine önem vermedikleri şeklindeki bu iddianın temelinde iki önemli neden yatmaktadır. Bunlardan birincisi, Hadis tenkit sitemini yüzeysel bir bakış açısıyla incelemek; diğeri ise İslamî ilimleri katı kalıplar içerisinde mütalaa ederek sınıflandırmaktır. Buna göre, hadis literatürünün büyük çoğunluğunun cerh-ta'dil ve rical eserlerinden oluştuğuna bakanlar, sanki sistemin yalnızca bu tür ilimlerden ibaret olduğu zehabına kapılmışlardır. Oysaki hadis ilmi içerisinde, isnatla ilgili olduğu kadar, bizzat metin ve metin tenkidiyle alakalı kaideler ve kavramlar da yer almaktadır. Yine hadisin metniyle alakalı tenkit ve değerlendirmelerin sadece hadis usûlü ilmi/hadis metodolojisi içerisinde aranması da söz konusu iddialara mesnet teşkil etmektedir.

Özetle belirtmek gerekirse, hadisler incelenirken, (1) Şâzz ve illetli olup olmaması, (2) Metin esas alınarak maktûb, müdrec, musahhaf, müteşâbih, münker, mahfûz, müstefiz ve muztarib gibi sınıflandırmaların yapılması, (3) Muâraza veya mukâbele denilen hadisler arası mukayese işleminin uygulanması, (4) Vaz' alametleri olarak Kuran'ın ve sünnetin sarîh hükümlerine, akla, hisse, tecrübe-ye, müşahedeye ve tarihî gerçeklere aykırılık, mana ve lafızlarda bozukluk gibi kriterlerin dikkate alınması, (5) Hadisin Kuran'a, hadislerle, icmaya, kıyasa ve aklın verilerine muâraz (çelişkili ve aykırı) olması durumunda tercih, te'lif ya da nesh gibi yöntemlerin uygulanması,

⁸⁹ Bk. Ünal, *Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı*, s.190-6.

(6) Çok sayıda kişinin bilmesi gereken konularda (umûmu belvâda) tek kişinin rivayetinin şüphyle karşılanması ve (7) Hadisin üslûbunun incelenerek kritik edilmesi gibi prensipler, hadis ve fıkıh literatürünün tarihî seyri içerisinde bir bütün olarak ele alındığında, Müslüman alimler arasında metin tahlili/dirâyet zihniyetinin çok sistemli bir şekilde mevcut olduğu görülecektir.

Burada özellikle hicrî ilk asırda, yani sahabe ve kibâr-ı tâbiîn devrinde doğal olarak daha çok hadis metnine ve metin tahliline önem verildiğini, ancak sonraki dönemlerde yani nakilcilik, derlemecilik ve şerhçilik dönemlerinde bu anlayışın giderek zayıfladığını ve aynı seviyeyi koruyamadığını da belirtmek gerekir. Metin ağırlıklı bu tenkit zihniyeti ilerleyen dönemlerde de sürdürülmüş ve Kuran'ın, sahih sünnetin ve akl-ı selimin ölçüleri ihmal edilmemiş olsaydı, metin tenkitçiliği daha sistematik ve daha müstakil bir ilmi branş haline gelebilirdi. Fakat bunların yapılmamış olması, başta belirttiğimiz gibi, Müslümanlarda metin tenkidi zihniyetinin olmadığını ya da çok nadir olduğunu göstermez.⁹⁰

10. Ugan'ın, "Siz dünya işlerinizi benden daha iyi bilirsiniz!" hadisi hakkındaki ifadelerinden (bk. **2/b**) öyle anlaşılıyor ki, o, bu hadisi anlarken Hz. Peygamberin onu hangi bağlamda, hangi sebebe ve maksada binaen söylediğine bakmadan, her halükarda onun dünya işlerine karışmadığı, dünya işlerinin tanzim ve düzenini insanların serbest iradelerine bıraktığı şeklindeki bir anlayışı kabul edilmiş görünmektedir. Şunu hemen belirtmeliyiz ki, peygamber göndermenin amacı, yalnızca ahirete yönelik ilahî esasları ve bir takım ibadet kurallarını insanlara bildirmek değil, aksine insanların dünya hayatını tanzim etmek, hak ve yükümlülüklerine ilişkin esasları belirleyip uygulamaktır. Kuran'da, Peygamber (a.s.)'in böyle bir görevle yükümlü kılındığına dair çok sayıda ayet vardır: "Andolsun ki, peygamberlerimizi belgelerle gönderdik. İnsanların doğru hareket etmeleri için peygamberlere Kitabı ve mizanı indirdik"⁹¹, "Sonra seni, dinde bir şeriat sahibi yaptık. Sen ona uy, bilmeyenlerin isteklerine uyma!"⁹², "İnsanlar arasında, Allah'ın indirdikleriyle hüküm ver! Onların arzularına uyma! Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni şaşırtmalarından da sakın!"⁹³, "Allah'ın sana verdiğinden

⁹⁰ Bu konudaki daha geniş bilgi için bkz. Dümeynî, **Hadis'te Metin Tenkidi Metodları**, (trc.İ.Çelebi vd.), s.54,100, 227 vd.; Polat,**Hadis Araştırmaları**,s.160-218; Kandemir,**'Hadis',DİA.**, XV/44. Dirâyetü'l-hadis ilminin anlamı, tarihsel gelişimi ve hadis sistematiğindeki yeri gibi konulara dair görüş ve eleştiriler için bk. Mehmet Görmez, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, s.98-101.

⁹¹ Hadîd, 57/25.

⁹² Câsiye, 45/18.

⁹³ Mâide, 5/49.

(O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu gözet! Dünyadan da nasibini unutma!..."⁹⁴ Bunların dışında dinin naslarına baktığımızda, dünya ve ahiret ayrımı yapmadan insanın tüm yaşantısını kuşatacak şekilde genel veya özel nitelikli bir çok prensibin yer aldığı görülür.

Dolayısıyla hadisteki "siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz" ifadesini bize doğru bir şekilde açıklayacak olan, onun söylendiği ortam ve söyleniş maksadıdır. Buna göre, Peygamber (a.s.) Medine'de ziraatla meşgul olan ve hurma aşılması yapan sahabilere, ihtisas alanına girmediği halde tamamen kişisel tecrübesine/zannına dayanarak aşılama yapmamaları önerisinde bulunmuş, ancak ertesi yıl hurmaların verimsiz olduğunu görünce de: 'Ben zannımca, daha iyi olacağını sandım. Sizler dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz' demiştir. O'nun bu sözleri, dinin herhangi bir talimatının bulunmadığı konularda her meslek erbabının, kendi dünyasıyla ilgili işlerini, Peygamber (a.s.) da dahil, diğer insanlardan daha iyi bileceği anlamına gelmektedir.⁹⁵ Dolayısıyla bu sözleri, Hz. Peygamberin kişisel tecrübesi ve bilgisinin sınırlı olduğu bir alana hamlederek anlamak daha doğru olacaktır. Aksi halde indirgemeci bir yaklaşımla bu münferit hadiseyi genel bir anlayışa teşmil etmek, Peygamber'in (a.s.) dünya görüşünün tespiti adına fevkalade yanlış sonuçlar doğuracaktır.

Sonuç

Zakir Kadiri Ugan'ın hadis ilimleri ve metodolojisine ilişkin bu görüş ve eleştirilerini, her şeyden önce yetiştirdiği çevre, duygu iklimi ve mücadele ortamını göz önüne alarak anlamaya çalışmak daha doğru olacaktır. Zira Bolşevik ihtilali sonrasında yaşadığı onca baskı ve zulümden kurtulma özlemiyle dolu yoğun bir duygu ikliminin tesirinde kalan Ugan, tarih, tarih felsefesi ve antropoloji ilimlerinin yoğun etkisine maruz kalmıştır. Ugan'ın bu fikrî ve fizikî zorlukların etkisi altındaki duygu ve düşünce dünyası, hadis sistematğine yönelik görüş ve eleştirilerinin de tarihsel arka planını oluşturmuştur. Dolayısıyla onun fikriyatını bu konseptten bağımsız ve bağlantısız olarak değerlendirmemek gerekir.

Ugan, hadislerle ilgili yazılarında, her ne kadar hadis ya da rivayet ilminin 'en ciddi ve en bilimsel metotlarla Müslümanlar tarafından geliştirildiğine' işaret etse de, hadisteki isnat tenkit sisteminin eksik ve yetersiz olduğunu, muhaddislerin isnatları yeterince tenkide tabi tutmadıklarını, hadis metninden çok isnadına önem verdikleri için metin ve muhtevanın ikinci plana itildiğini ve bu durumun hadis ilmine gölge düşürdüğünü vurgulamaktan çekinmemiştir. Doğrusu

⁹⁴ Kasas. 28/77.

⁹⁵ Bk. Bünyamin Erül, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s.243; Kardavî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, (trc.Ö. Hıdır), s.18-22.

onun bu ifadeleri birlikte okunduğunda çok açık bir çelişki arz etmektedir.

Ugan'ın hadis sistematiği hakkında öne sürdüğü bazı görüş ve eleştirilerinde, kısmen de olsa, doğruluk ve haklılık payı vardır; ancak değerlendirme kısmında da yer yer işaret ettiğimiz gibi, daha farklı bir bakış açısıyla yaklaşıldığında onun bazı konulardaki yaklaşımlarının ve özellikle de üslubunun tartışmaya çok açık olduğu, herhangi bir eleştiride bulunmaksızın müsteşriklerle çoğu kez aynı kanaatleri paylaştığı ve bu nedenle bazı iddia ve eleştirilerinde önemli sayılabilecek yanlışlara, bilgi ve okuma/anlama/algılama hatalarına düştüğü görülmektedir.

Ugan'ın bu eleştirileri, bize, ülkemizde seksenli yıllardan sonra büyük bir yoğunluk kazanmış olan İslam kültür ve tarihiyle alakalı – ve özellikle de hadis eksenli – tartışmaların, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren de var olduğunu, dolayısıyla İslam toplumlarının geri kalmışlığının sorgulandığı ve mevcut tarihsel-kültürel öğelerin gerçek İslamî değerlerle yüzleştirilmeye çalışıldığı bir ortamda, önemli bir tartışma zemininin oluştuğunu göstermektedir. Yine bu tespitler, geçmişten günümüze hadisle meşgul olanların karşılaştığı sorunların ne denli zorlu ve çetrefil olduğunu ve bunların çözümü için atılacak adımların, yapılacak inceleme ve araştırmaların seçiminde ne kadar özenli ve dikkatli olmak gerektiğini de açıkça göstermektedir.

**A CRITICAL APPROACH TOWARD ZAKIR KADIRI UGAN'S
CRITIQUE OF SYSTEMATICS OF HADITH**

ABSTRACT

This paper wishes to foreground the approach of Zakir Kadiri Ugan, a scholar of history, philosophy of history and anthropology as well as some Islamic disciplines, toward hadith and the systematic of hadith in terms of his critical evaluation on classical understanding of hadith and hadith scholars. Some psychological climates which occurred under his strong desire to free himself from the restraint and oppression of Russian communist revolution as well as scientific intellectual background formed basically by the notions of history and anthropology appear to be the basic motivation for his critical-historical understanding of the systematic of hadith. Even if Ugan appreciated the development of the science hadith narrative by Muslims in its most serious scientific sense, he criticized classical Muslim scholars of hadith since they did not complete this science by applying its principles properly and neglected the content (subject matter) of narratives. In other words, they put more emphasis on the narrative form of the hadith than its content. This paper will contend that though Ugan seems to be relatively right in his critique of science of hadith narrative, there are some points to be discussed in order to do justice both to Ugan's critique and classical understanding of hadith.

Key words: Zakir Kadiri Ugan, hadith, narrative attribution, textual critique